

**Hangist Eraneluojn Jowhannou stougeal ibreu
wauerakan handerdz canōthoutheambkh**

Curavit Josephus Catergian

Catergian, Josephus

Goussen

3284

DORMITIO

BEATI JOANNIS APOSTOLI.

ՀԱՆԳԻՍՏ

ԵՐԱՆԵԼԻՈՅՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ

Goussen 3284

DORMITIO
BEATI JOANNIS APOSTOLI.

ՀԱՆԳԻՍ
ԵՐԱՆԵԼԻՈՅՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ

ECCLESIAE EPHESINAE

DE

OBITU JOANNIS APOSTOLI

NARRATIO

EX

VERSIONE ARMENIACA SAECULI V.

NUNC PRIMUM LATINE CUM NOTIS PRODITA.

CURAVIT

P. JOSEPHUS CATERGIAN,

SOD. MECHITH. VIENN.

— 10-3275 57 —

VIENNÆ,

MDCCCLXXVII. MENSE MARTII.

Genroen 3284

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ

ԵՐԵՆԵԼԻՈՅՆ

Յ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Ո Ի

ՍՏՈՒԳԵԱԼ ԻՐԻԵՒ ՎԱԻԵՐԱԿԱՆ

ՀԱՆԳԵՐԶ ԺԱՆՍԹՈՒԹԵԱՄԲԷ

Ի

Հ. ՅՈՎՍԵՓԱՅ Վ. ԳԱԹՇՐԺԵԱՆ

Ի ՄԻԹՈՒ ՈՒԽՏԷՆ՝

Վ. Ի Ի Ն Ն Ե

Մ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1877.

3284

ԱՅՆՁԱՓ դոյնագիւտ չէ հայերէն ձեռագիր մատենից մէջ մեր առաջիկայ փոքրիկ գրութիւնը՝ վերնագրեալ Հանգիստ էրանէլոյն Յովհաննոս: Գժուարաւ կը պակսի ասիկայ լիակատար Աստուածաշունչ մատենից՝ կամ հուսկ վերջը, եւ կամ Յովհաննեան Աւետարանէն եւ Յայտնութենէն անմիջապէս ետքը՝ Գործոց առաքելոց նախընթաց: Քանի մ'անգամ տպագրութեամբ ալ լոյս տեսած է, Կոստանդինուպոլիս եւ Ալեքստիկ՝ 1805 եւ 1859, յիշեալ սրբազան մատենին ծայրը: Ուստի շատերը, եթէ չեն ալ կարդացած, ստուգիւ անցողակի նշմարած են զանիկայ հոն, սակայն առանց մասնաւոր կարեւորութիւն մ'անոր տալու: Այսպէս մենք ալ:

Բայց ոչ նոյնպէս մեր հիները: Մեծ յարգ ունեցած է ասոնց քով այն բնագիրը: Թողունք անոր պաշտամանց մէջ՝ գործածութիւնը՝ որոշ օր եկեղեցւոյ մէջ կարդացուելով, մեր Ծիսարանին կամ Մաշտոցին մէջ առնուելով², եկեղեցական երգարանին մէջ՝ ինչպէս կ'ենթագրուի՝ արդէն Լ: դարու մէջ գործածուած³, նոյն իսկ Պատարագին մէջ անկէ կտոր մ'ընդունելով, ատենօք ամբողջ հատուած մը, հիմա հազիւ մէկ երկու խօսք⁴, հապա ասկէ նաեւ վկայութիւններ կը գտնենք բերուած վարդապետական գրոց մէջ⁵, եւ վերջապէս Ժ. դարուն՝ Ներսէս Լամբրոնացի «ի խնդրոյ Ստեփանոսի Յակովկացւոյ իւրոյ վարդապետի», բոլորը տուն առ տուն եւ բան առ բան մեկնելու կը զբաղի, հարկաւ՝ ոչ այնչափ դիւրութեամբ⁶:

¹ Ինչպէս Ճաշոցաց եւ Ճաշնորաց:

² Քահանայաթաղին:

³ Հռիփս. Համբարձեոյն մէջ. տես եր. 39. ծան. 38:

⁴ «Զոր օրհնութիւն կամ զոր գոհութիւն» եւ այլն: Պատարագամատուցաց ձեռագրի մը մէջ Ժ. դարէ: «Զոր օրհնութիւն» մասէն

մինչեւ «ի քում մարդն կերպարանեալ»:

⁵ Արտէ Զոհրապ ի յոջր. նոր կտակարանաց:

⁶ Տեսութիւն աղօթից, պատմութեան, բանից ննջման Աստուածարան Աւետարանին Յովհաննու տպագր. Կ. պոլիս. Թուին Հայոց ՌՃՁԵ:

Անոնք այսչափ արժէք սոյն գրուածոյն տալու ատեննին, եթէ Տոն աստուածային ներշնչութիւն չէին եւթադրեր, վաւերականութեան վրայ ամենեւին տարակոյտ չունէին: Անշուշտ այս իրենց բմբուսու մտորոշիչ չէ այս նկատմամբ. որչափ բան կայ՝ որ իրենք ի բանի վաւերականութեան կամ հարազատութեան կ'ընդունին միամտութեամբ, առանց հաստատուն հիմանց: Բայց մեզի բաւական չէ հիման առջեւնիս ելած գրութեան մը ճշմարիտ ծագման վրայ որոշում ընելու համար՝ լոկ անուն մը կամ վերնագիր մը:

Սակայն բարեբախտութեամբ առաջիկայ դիպուածոյս մէջ՝ մնացած չենք մինակ ասոր:

Իրաւէ որ այս գրուածոյս լեզուն մեզի մերձաւոր դարուց հայ լեզուն չէ, վասն զի ծայրէ ծայր, թէ քերականաբար եւ թէ բառարանորէն ան լեզուն է՝ որն որ երբեք Ե. դարուն վերջին տարիները հասած չէ ապրելու, ուստի գոնէ այսչափ կանուխ, եթէ ոչ կանխագոյն, կատարուած ըլլալով ասոր հայերէն թարգմանութիւնը, բաւական յարգելի հնութիւն մը ասով իսկ մեր բնագրին կ'երաշխաւորուի⁷: Սակայն եւ այնպէս սոյն դիտողութիւնը « շանդատեան » հարազատութեան մասին բացարձակ երաշխաւորութիւն մը չ'ընծայեր, զեռ պէտք ըլլալով իբր 400 տարի վեր ելելէ՝ սոյն գրութեան ծագումն ստուգելու. ժամանակի միջոց մը, յորում հետ զհետէ բուսած անհարազատ եւ Անյայտ (apocryphe) ըստած գրոց թիւը լեզուներն է, հատորներ կը լեցընէ: Աղքատ չէ ի մասնաւորի մեր՝ նաեւ վերջիշեալ հնագոյն լեզուաւ գրուած, մատենագրութիւնն՝ ասանկ անհարազատ գրութեանց եւ մատենից մասին, որոնք երկու աղբերէ, Զոռնականէն եւ Ասորականէն, թարգմանութեամբ մեր նաեւ սրբազան գրքերը մտած են: Ասոնց բազմազոյնը, ինչպէս մեր մատենագիտաց յայտնի է, Առաքելոց եւ անոնց աշակերտաց պատմութեան վրայ կը դառնայ: Անոր համար

⁷ Կրօնէնք՝ «եթէ ոչ կանխագոյն», վասն զի ծանօթութեանց մէջ նշանակած դիտողութեանց համեմատ՝ առ մեր բնագիրը թարգմանուելէն ետքը՝ երկայն տարիներ անանկ ընդօրինակողներ ալ ունեցած է՝ որոնք զեռ մեր հին լեզուին նոյն իսկ նշանակոյն ճաշակը լիով

ունէին, մինչեւ թարգմանչին « յինքնէն » գրածը ընդօրինակելու ատեն «ի նմանէն» ընել. — «յաւուր կիւրակէի» ընել «յաւուր միում քանզի կիւրակէ կը». — «ընդ ժողովել եղբարցն» գարծընել այնպէս «եւ եղբարք ամենայն ժողովեալ էին» եւ այլն:

այս եղրները, այս ինքն՝ Առաքելոց առ Հասարակ կամ անոնցմէ մեկուն վրայօք պատմութիւնք, որչափ կասկածելի կը հնչեն. գէշ՝ շատ գէշ նախապաշարուած են այսպիսեաց գէժ եկեղեցական յիշատակարանաց հմուտք. գրեթէ ի յառաջագունէ ասոնց վճիռը արուած է, այլ ոչ ի նպաստ:

Սակայն կրնայ անշուշտ այս ալ իր բացառութիւնն ունենալ: Բայց թէ իրօք մերինն այս գէպքն է, հարկ կ'ըլլայ թէ արտաքին եւ թէ ներքին նշաններէն զննել եւ կշռել:

2^ր կրնար ըլլալ՝ որ ասիկա Հայաստան շինուած կտոր մ'ըլլայ. ինչպէս կ'ըլլայ՝ որ ասոր յունականը չ'ըլլար մէջ տեղ. եթէ ըլլայ եւս՝ կրնայ անոր այսչափ բարձր հնութիւն ընծայուիլ. կարելի չ'է որ հայերէնն ուրիշ բան չ'ըլլայ՝ բայց եթէ յեանագոյն գարուց յոյն խմբագրութեան մը թարգմանութիւնը, ինչ հնութիւն ունին՝ հայ ձեռագիր մատենայ՝ որոնց մէջ ասիկայ կը գտնուի. բանական (logique), վարդապետական եւ պատմական անտեղութիւնք նոյն իսկ հայ բնագրին մէջ չ'են տեսնուիր: — Այս եւ ասոնց նման խորհուրդք, բնական է որ խուռն գիմեն, երբ որ այնպիսիք մեր հրատարակութեան վերնագիրը տեսնեն՝ որոնք ոչինչ ձրի կ'ընդունին:

(Թ): հոս հայկական ծագում ունեցող գրուած մ'առջեւնիս չուենիք, — թողունք այն վկայութիւնն որ բովանդակ մեր մատենագրութեան հանձարն եւ ընդունակութեան չափը գիտցողները կրնան տալ, — նոյն իսկ այս հայ բնագիրը, (ինչպէս Ծանօթութեանց վրայ նայուածք մը՝ զո՛ր եւ իցէ որ կը համոզէ,) յոյն բնագրի մը կ'աղաղակէ: Անոր համար ալ այս վերջնոյն գոյութիւնը չի կրնար վէճի տակ իյնալ, հապա կը մնայ զանիկա փնտուել: Յայտօր երեւան ելած չէ մատենագարաններէն, եթէ անոնց մէկ խորշն իրօք կը գտնուի, եւ ոչ գոնէ անոր մէկ հին լատին թարգմանութիւնը: Առ այժմ՝ այս պակտութեամբ է՝ որ հայ թարգմանութիւնն առաջիկայ մեծ կարեւորութիւնը կ'առնու, ինք մինակ սկզբնագիրն երեւցընելով:

Այսպէս զրկուած ամբողջ յոյն բնագրէն, սակայն ունինք բարեբախտութեամբ անոր վրայ ակնարկութիւններ, նշմարք, մանր անկէ հանուած ծուէնք որոնք անշուշտ իրենք իրենց մնալով, երբեք չէին կրնար իրարու վերաբերած տեսնուիլ, եթէ հայ բնագիրը զանոնք ամբողջի մը կտորուանք չցուցընէր:

Այսպիսի նշմարք եւ հատակոտորք՝ — վարէն դէպ ի վեր որ ելլենք — Յովհաննու Առաքելոյ այն վարուց մէջ կը գտնենք՝ որն որ Սիմէոնի Մետափրաստեայ կ'ընծայուի, եւ իրօք անոր զարգարուն եւ ճոռոմ՝ ձեւերն ունի: Այս Գովասանութեան կամ Պատմութեան մինակ մէկ վերջին մասը մեր նիւթոյն կը վերաբերի, որն որ սանկ է:

Քանի մը ոչ այնչափ հաւաստի նշանագործութիւն Առաքելոյն համար պատմելէն ետքը՝⁸ կ'ըսէ.

«Չայս ամենայն, վճարէր մինչդեռ ի մարմնի էր, զմողրութիւնս ի բաց փարատելով եւ զքարոզութիւն աստուածապաշտութեան սերմանելով եւ զճշմարտութիւն յառաջ մատուցանելով: Իբրեւ զամենեւին, որչափ ինչ ի զօրութեան նորա կայր, ած առաջնորդեաց առ Աստուած, զերկինս արարեալ իբրեւ վարագոյր եւ զտիեզերս գործեալ թատր. եւ զՏրեշտակս՝ հանդիսատեսս, որք հիացեալ զարմացեալ կային ընդ վայելութիւն առաքինութեան նորա եւ ընդ իմաստութիւնն. . . եւ արտաքս ըստ քաղաքն՝ հրաման տուեալ աշակերտացն՝ առնուլ փայտատ եւ բրինձ⁹ ընդ իւրեանս, եւ ելեալ ի մօտ ուրեք ի լեառն, ուր այժմ՝ կայ շինեալ տաճար զեղեցիկ կարի եւ մեծակառոյց, եւ կացեալ անդէն՝ Ասո, ասէ, Բրեքե՛ք էն՝, որքե՛տէ՛ք: Ասո կ'սեպէ՛ր զամենայն զէնէն, եւ աստե՛ալ՝ Գոս լէր ընդ իս, Տէր Յէսուս՝ Քրիստոս, եւ յաւելեալ ցմօտակացն՝ Խաչազոյն ընդ Յել, եղբարք, արկ ի խորափիտն զհանդերձն, եւ ինքն եւս էջ անդր, եւ մարմնով կալաւ զմիջոց վայրի Ասիացոցն, ուր երբեմն որք ի յունական աղբմբէն էին, ճարտարամտէին փիղիսոփայութեամբ:

«Այնուհետեւ զՏերսն փետէին աշակերտքն, զայտն կոծէին. եւ վասն սրբութեանն աղիողորմ՝ աշխարէին, եւ զՏովիւ, զառաջնորդ, զազատիչ, զայն՝ որ ամենեցուն ամենայնն էր՝ կո-

⁸ Օրին. աղ. Հեթանոս մը ծանր պարտուց տակ հեծելով եւ պարտատեսարցմէ նեղուելով՝ կ'երթայ դեղ մահու կ'առնու. Հրէէ մը, ու տուն գալով, չիմած՝ քրիստոնէից իրենց կերակուրն եւ ըմպելին օրհնելուն պէս. ինքն ալ տեսանագրելով ըստ՝ սակին վրայ՝ անանկ կը խմէ, եւ փաստ չ'ըլլար: Այդնը երկրորդ անգամ փորձելէն ետքը կու գայ կը պատմէ

Հրէին՝ որն որ զգաստանալով կ'երթայ առ Յովհաննէս, կը հաւատայ ի խաչելեան եւ կը մկրտուի: Ար կանչէ Առաքելայն այն հեթանոսն ալ, զորն որ դարձրնելէն ետքը կը հրամայէ որ ըսամբ խոտ առնու եւ տայ պարտատեսարցը. խոտը ձեռքին մէջ մարբուր ոսկի կ'ըլլայ:

⁹ Σκαπίον καὶ δίκαιλα.

էին գոչէին: Յետ այնորիկ մատուցեալ եւ ի քաղաք անդր՝ որոց ի քաղաքին էին զանցս իրացն յայտ առնէին:»

(Էստեւեալ օրը կու գայ ժողովուրդն ալ, կը տեսնէ մինակ հողաթափները: Ետքը յիշելով Քրիստոսի խօսքը՝ «Եթէ կամիմ զի կացցէ գա մինչեւ ես գամ», եւ այլն, կը համարին ամենքը թէ Ենովքայ եւ Եղեայի պէս պահուած է:)

«Կ' նմին իսկ առւեր՝ յորում այս ամենայն պատահեաց, ժողով մեծապայծառ կատարի այսմ Աստուածաբանի Աշփեսոս քաղաքի, արանց եւ կանանց եւ ամենայն չափոյ հասակի, փայլեալ իբրեւ զաստեղս: Գարձեալ՝ յայնմ ի սրբահան տեղուոյ, ուր նա հանգերձիւն կողմնեցաւ, փոշի իմն մանրամաղ բխեալ ելանէ արտաքս, եւ որ մերձենայ ի նա, տայ բժշկութիւն յամենայն իսկ ցաւոց:»¹⁰

Հոս յայտնի կը զանազանուի

1. Մեր «Հանգատեան», պատմութիւնը, ամենեւին յիշատակութիւն մը չըլլալով ազնիւց եւ յորդորանոց:

2. Թամանակաւ շինուած զրոյցներ. հողաթափներ, իբրեւ Ենովք եւ Եղեա կենդանի մնացած ըլլալ, այս ինքն՝ իրօք մեռած չըլլալ, փոշի բժշկարար գերեզմանէն անընդհատ ելլել, եւ

¹⁰ «Haec quidem exhibebat (Apostolus), dum adhuc in terra conversaretur, errores abigens, et pietatis praedicationem disseminans, ac revocans veritatem. Postquam autem omnes, quod suarum erat partium, Deo adduxerat, coelum quidem efficiens proscenium, terrae autem orbem theatrum, ac angelos spectatores, qui stupefacti erant ad decorem virtutis illius ac prudentiam . . . civitatem egressus est, discipulis praecipiens, ut ligonem ac sarculum secum conferrent, ac protinus in montem quandam ascendens, ubi nunc huius templum exstructum est eximiae cum pulchritudinis tum magnitudinis, stansque in ipso: Hic, inquit, filii, mihi fodite. Deinde ubi se totum consignasset, ac dixisset: Et tu mecum esto, Domine Jesu Christe, astantibus subiunxit: Pax vobis, fratres; in foveam demisit pallium, et ipse

quoque in eam descendit, ac corpore mediam obtinuit Asiam, ubi olim, qui e Graecanico coetu erant, philosophabantur.

Porro discipuli comas evellebant, genasque percutiebant ac orationem miserabiliter deplorabant, pastorem, gubernatorem, servatorem, denique eum, qui omnibus omnia erat, inclamabant. Deinde etiam civitatem accedentes his, qui in civitate erant, manifestant id, quod factum erat. . .

Hoc itaque die, quo haec contigerunt, splendidus huic Theologo celebratur Ephesi conventus ex omni genere ac universa aetate, qui astrorum splendore intuetur. Praeterea in hoc sacro loco, ad quem hic cum pallio declinavit, minutus quidem pulvis manat ac exoritur, cuius accedenti medelam ab omni morbo suppeditans. . .»

վերջապէս յունական զարգարանք՝ այս փոքն՝ որ դէպ ի գերեզման մէկտեղ գացողները մնալ կը փեանն, այսերինն կը կոծեն:

Այս երկրորդ մասը մեր հարազատ էջերուն մէջ՝ չէ թէ միայն չի գտնուիր, հապա նաև բազմօք չի յարմարիր անոր, մանաւանդ թէ ընդդէմ կ'ենլէ: Մերինն մէջ ճշմարիտ մահ կը պատմուի, եւ «հոգին ի ձեռն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի աւանդել»։ հոգաթափներ չեն գտնուիր, դեռ փոշի չ'ենլեր. թողունք մնացած նուաստ գործողութիւնները՝ որոնց եւ ոչ ստուերը մերինն մէջ կը տեսնուի, հապա ամենայն ինչ այն ժամանակին արժանաւոր ծանրութեամբ կը կատարուի, այսինքն «ուրախութեամբ եւ արտասուօք»:

Իսկ առաջին մասն ահա դրականապէս մեր «չանգստեան», պատմութիւնն է ըստ գոյացութեան. ոչ որ կարծեմ ասոր կրնայ տարակուսիլ: Բայց սոյն պատմութիւնը հոգեւորապէս մեր «չանգստեան», ամբողջ բնագիրը յունարէն ձեռքն ունենալով անկէ խմբագրուած ըլլալուն՝ Բնչ ասկէ աւելի ապացոյց՝ որ չէ թէ մինակ պարզապէս բառեր, հապա տողեր իսկ կեցած են աչքերնուս առջև, որոնց կատարելապէս կը պատասխանէ հայերէն բնագիրը իբրև ամենաճիշդ թարգմանութիւն, այնչափ դարերով այն Յովհաննէան Վարքէն յառաջ ի գոյութեան: Նոյն տողերը՝ որ վերը տարբեր գրով զատած ենք, տես յունարէն՝ լատին թարգմանութեան ճանօթութեանց թիւ 53:

Բայց մեր «չանգիստը», այնչափ յատուկ չէր կրնար մնալ Արևելից՝ որ Արևմուտք անկէ բոլորովին ծանօթութիւն առած էրլար:

Իսիդորոս եպիսկոպոս Հիսպաղացի († 636) (Վասն Կենաց եւ Ելից Սրբոց Կենաց եւ նորոց կրօնարանաց. գլ. 74.) կ'ըսէ.

«Վաստակեալ երկայնժամանակեան ծերութեամբ, իբրև իմացաւ (Յովհաննէս) մօտ հասեալ զօրհասն, ասնն թէ ետ բրել իւր գերեզման. եւ յետ այնորիկ հրաժարեալ յեղբարց, արարեալ ողբն, եմուտ կենդանւոյն ի շիրիմն եւ ապա հանգեալ ի նմին իբրև ի մահիճս:

«Մին իրի իսկ ոմանք համարին թէ կենդանի իցէ եւ ոչ եթէ մեռեալ ի գերեզմանի, այլ սխլին թէ անդէն ննջէ, մանաւանդ յայն սակս՝ զի անդ հոյն տակաւ ի ներբուստ ի վեր

պողեալ՝ Տասնօրցէ յերեսս գերեզմանին, եւ իրրեւ այն թէ ի շնչոյ այնր որ ի նմին հանգչէ՝ փոշի ի ներքուստ ի վեր բխօցէ: ¹¹ »

Յոյնը՝ հինը նորոյն համապատիւ ըրած էր՝ իրարու խառնելով: Աչ այսպէս Եւրոպայի եպիսկոպոսն՝ որ յիսնադոյն զրոյցները հաւատարմագոյն պատմութենէն որոշ կը զանազանէ, ըսելով՝ թէ նախնիքաց նշանակած ճշմարիտ գէպքէն առիթ առին «մահ» ըսելու թէ կենդանի եղած ըլլայ, թէ մեռած չըլլայ գերեզմանին մէջ, վասն զի հողը կամաց կամաց վեր կ'ելլէ՝ հոն հանգչողին շնչէն մղուելով: Մեր բնագիրն այս զրոյցներէն, որոնք ահա արդէն Զ. դարուն կը պտտին, անմերձ եւ բողբոջին մաքուր՝ իւր սկզբնական հարազատութիւնն եւ վերագրութիւնն ընդունած չըլլալը նորէն կը ցուցնէ:

Եթէ սուրբ եպիսկոպոսը այն «մահ» միտակ մտկարերելով ըսածներէն իւր անկախ դրական պատմութիւնը յառաջ բերելու ատեն՝ կ'ըսէ պատմ. (fertur) այս աստութիւնը հասարակ է քրտոր պատմութեանց ալ. միայն բանիւ պատմութեաններուն յատուկ չէ ¹²: Արդ այս պատմական մասը, ամենայն դը կրնայ տեսնել, ոչ իւրք մերինէն կը տարբերի եւ վերը յառաջ բերուած յոյն Վարքէն՝ ըստ իմիք աւելի ճիշդ մեր «Հանգըստեան», կը պատասխանէ: Ըսինք ըստ իմիք, վասն զի բացարձակապէս ապացուցական չէ՝ որ հմուտ սպանիացի եպիսկոպոսը՝ մեր «Հանգիստն», առջեւն առած անանկ գրած ըլլայ. կրնար ի յիշողութենէ ալ գրել վերջիշեալ տողերը: Անոր համար մեծ անմիաբանութիւն չէ՝ եթէ Իսիդոր կ'ըսէ՝ «արարեալ ազօթս եմուտ կենդանոյն ի շիրիմ անդր», ուր մերինին համեմատ պիտ' որ

¹¹ «Longaevio vetustatis senio fessus, cum diem transmirationis suae imminere sibi sentiret, iussisse fertur effodi sibi sepulchrum, atque inde valedicens fratribus, facta oratione, vivens tumulum introivit, deinde, tamquam in lectulo, in eo requievit.

Unde accidit, ut quidam eum vivere adserunt, nec mortuum eum in sepulchro, sed dormientem iacere contendunt, maxime pro eo, quod illi terra sensim ab imis scaturiens, ad superficiem sepulchri conscen-

dat, et quasi flatu quiescentis, deorsum ad superiora pulvis ebulliat.» (Isid. Hispal. De vita et obitu utriusque Test. Ssorum. Cap. 74.)

¹² Օրին. աղ. Եւսեբիոս (Եկ. պատմ. Գիրք Գ. գլ. 22.) Եւսեբիոսի վկայի համար ունենալով ձեռքը անոր վկայարանութիւնը կ'ըսէ. «Պատմի (λόγον εχει, dicitur) վասն նորա՝ թէ յԱսորոց մինչեւ ի Հուսմ քաղաք առաքեցաւ արկանել կեր գազանաց վասն ի Քրիստոս վերադարձեան:»

ըսուէր՝ թէ Մտաւ շիրիմ՝ եւ աղօթք ընելով՝ եւ այլն: Հոս
ուրջէն խօսքն է մասնաւոր մտադրութեան արժանի, որուն
վրայ կը մոռնայ յոյնը յիշատակ ընել: Ո՞վ կրնայ պնդել՝ թէ
ասով մինակ մէկ, այսինքն՝ մինակ վերջին աղօթքը կ'իմացուի,
եւ նախընթացներն ալ չի գիտեր կամ գոնէ չի գիտեր՝ շատ
անգամ յիշեալ եպիսկոպոսը:

Քալելով դէպի վեր՝ կը պատահինք Անյայտ (apocryphe)
գրուածքի մը՝ որմէ մեր «Հանգստեան», առ Յոյն գոյութեանը
հաստատ վկայութիւն կ'ելլէ: Այս գրուածքին հեղինակն այն
համբաւաւոր եւ յարուեստէ անյայտից-գրող Ղուկիոս կարինոս
կամ Ղուկիոսն է Ե. գարուն, որն որ Գեղասիոսի կամ Հոր-
մլղայ քահանայապետի վճռոյն մէջ¹³, ուր ընդունելի եւ չընդ-
ունելի գրքերը կը նշանակուին, «որդի սասանայի», կ'անուանի:
Հայնէ գերմանացի այլեւայլ ձեռագիր մատեաններէ հանե-
լով իւր Bibliotheca anecdotorum . . . վերնագրով 1848ին
Լիփսիա հրատարակած գրքին մէջ, եւ ետքը՝ Հայնէէն առնե-
լով՝ նաեւ Մինել իւր Յունաց Հարց գործքերուն հրատարա-
կութեան Ե. հատորոյն մէջ (սիւն 1236,) հրատարակած են.
գրութիւն մը՝ որն որ սա կամ սուր նման վերնագիր մ'ունի
(ըստ զանազան օրինակաց). De actibus Johannis Apostoli ex
Leucio conscriptis. Ասոր սկիզբը՝ Միլետոս կամ Մեղիտոն Լաւո-
ղիկեայ եպիսկոպոս մը (չենք գիտեր այլուստ ով ըլլալը) կը
ծանուցանէ թէ այս «Գործքը», (Acta) Ղուկիոսէն է՝ որն որ թէ-
պէտ մըրորութեանց հետեւող էր, բայց Յովհաննու վրայ պատ-
մածներուն մասին՝ չի ստեր:

Սակայն աս վկայութիւնը նոյն Գործոց մինակ վերջին մէկ
մասին կ'արժէ, եւ այն մասին ալ՝ ոչ ըստ ամենայն բանի: Ղասն
զի Ղուկիոս այս գրուածոյն մէջ Առաքելոյն Պատմուէն Եփեսոս
դառնալէն սկսեալ՝ շատ մը անհաւանական իրեր եւ անուշներ
յառաջ բերելէն ետքը՝ կը հասնի անոր վախճանին: Հոս կ'առ-
նու ձեռք մեր «Հանգիստը», եւ անկէ կը խմբագրէ այսպէս.

«Իբրեւ եղև, կ'ըսէ, (Յովհաննէս) ամաց իննսուն եւ
ինուոց, երեւեցաւ նմա Աստուած Յիսուս Քրիստոս ընդ աշա-
կերտսն իւր եւ ասէ ցնա. Եկ առ իս, զի ժամ է ուտելոյ քեզ
ի ինձոյս իմ ընդ եղբարսն քո: Իսկ Յովհաննէս յարուցեալ

¹³ Gelas. aut Horm. de libris recipiendis et non recipiendis.

սկսաւ ընթանալ. այլ ասէ ցնա Տէրն. Ի կիւրակէի աւուր յա-
րութեան իմոյ, որ յեա Հինգ աւուր գայ, ապա եկեցցես առ
իս: Եւ իբրեւ զայս ասաց, վերացաւ յերկինս:

“Հասեալ այնուհետեւ կիւրակէի աւուր՝ ժողովեցաւ ամե-
նայն բազմութիւնն յեկեղեցին՝ որ ի նորա անուն էր շինեալ.
յառաջմէ հաւախօսէ կատարեալ զխորհուրդսն Աստուծոյ,
խօսեցաւ առ ամենայն ժողովուրդն մինչև երրորդ ժամ աւուրն:

“Յետ այսորիկ հրաման ետ գործել խորափիտ առ
սեղանոյն՝ չորեքկուսի, եւ զհօղն ընկենուլ արտաքս քան
զեկեղեցին:

“Անդր իջեալ տարածեաց զձեռսն առ Աստուած եւ ասէ.

“Հրաւիրեալ ի խնձոյս քո՝ գամ գոհանալով, զի ար-
ժանի արարեր զիս, Տէր Յիսուս Քրիստոս, հրաւիրել ի
խնձոյս քո, գիտացեալ զի ցանկայի յամենայն սրտէ իմմէ: Տե-
սի զերեսս քո, եւ յարեայ իբրեւ ի գերեզմանէ: Հոս քո ցան-
կութիւնս յաւիտենականս յարոյց յիս: Չայն քո լի է քաղ-
ցրութեամբ մեղու, եւ խօսք քո ոչ ինչ է համեմատ բարբառոյ
հրեշտակաց: Քանիցս անգամ աղաչեցի զքեզ գալ առ քեզ,
եւ ասացեր. Ժուժեա զի կեցուցես զժողովուրդ՝ որ հաւատա-
լոց է յիս: Եւ պահեցեր զմարմին իմ յամենայն պղծութենէ եւ
զհօգի իմ լուսաւոր արարեր միշտ, եւ ոչ թողեր զիս ի ձեռանէ
յերթալ իմում ի վտարանդիկս եւ ի դառնալ, եւ եդիր ի
բերանի իմում զբան ճշմարտութեան քոյ, յուշ առնելով ինձ
զվկայութիւնս զօրութեանց քոց: Եւ գրեցի զգիրսն զայնոսիկ
զորս լուսայ ի բերանոյ քումէ ականջօք իմովք:

“Եւ արդ, Տէր, յանձն առնեմ քեզ զքո որդիս, զորս
եկեղեցի կոյս, ճշմարիտ մայր, քեզ ջրով եւ Հոգւով սրբով
վերստին ծնաւ: Ընկալ զիս՝ զի իցեմ ընդ եղբարսն իմ, ընդ
որս եկեալ հրաւիրեցեր զիս: Քաց ինձ զդուռն կենաց. իշխանք
խաւարին մի ելցին ինձ ընդ առաջ, եւ ձեռն օտար մի հասցէ
ինձ, եւ մի եկեցէ ի վերայ իմ՝ ոտն ամբարտաւանութեան,
այլ ընկալ զիս ըստ բանի քում, եւ տար զիս ի բազմականս
խնձոյից քոց, ուր իրախանան ընդ քեզ ամենայն բարեկամք
քո: Քանզի դու ես Քրիստոս Արդի Աստուծոյ կենդանոյ, որ
հրամանաւ Հօրն քոյ փրկեցեր զաշխարհ, որ եւ զհոգին սուրբ
սահմանել մեզ արժանի արարեր, զի յիշեցուցես մեզ զպա-

տուիրանս քո. նովին Հոգւով գոհու թիւն քեզ մատուցանեմք
յանսահման յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն:

“Եւ իբրեւ պատասխանի ետ ամենայն ժողովուրդն՝ Ամէն,
լոյս այնչափ յայտնեցաւ յԱռաքելոյն վերայ իբրեւ զմի ժամ,
զի ոչ որ նայել ընդ այն զօրէր: Եւտ այնօրիկ գտաւ լցեալ
բրածն այն, եւ ոչ այլ ինչ կայր ի նմա, բայց մանանայ, զոր
մինչեւ ցայտօր ծնանի վայրն, եւ լինին անդէն զօրու թիւնք՝ նորա
աղօթիւք, եւ յամենայն ախտից ցաւոց եւ ի վտանգից ապրին
ամենեքին եւ զեւրեանց խնդրուածսն ընդ ունին՝ Հնոր Հելով
Տեառն մերոյ Երուսի քրիստոսի ¹⁴.”

¹⁴ «Cum esset annorum nona-
ginta novem, apparuit ei Deus Jesus
Christus cum discipulis suis dicens
ei: Veni ad me, quia tempus est,
ut epuleris in convivio meo cum fra-
tribus tuis. Surgens autem Joannes
coepit ire, sed Dominus dixit ei: Do-
minica resurrectionis meae die, quae
post quinque dies futura est, ita ve-
nies ad me. Et cum haec dixisset,
coelo receptus est.

Veniente itaque Dominica die
convenit universa multitudo in ec-
clesia, quae in eius nomine fuerat
fabricata, a primo gallorum cantu
agens mysteria Dei, omnem popu-
lum usque ad horam diei tertiam
allocutus est.

Post haec iussit foveam iuxta
altare fieri quadratam, et terram
eius foras ecclesiam prolici. Et de-
scendens in eam expandit manus
suas ad Deum et dixit:

Invitatus ad convivium tuum
venio, gratias agens, quia me digna-
tus es, Domine Jesu Christe, ad tuas
epulas invitare, sciens quod ex toto
corde meo desiderabam te; vidi fa-
ciem tuam, et quasi de sepulchro
suscitatus sum. Odor tuus concupi-
scentias in me suscitavit aeternas.
Vox tua plena suavitate melliflua et
allocutio tua incomparabilis eloquiis
angelorum. Quoties te rogavi, ut ve-
nirem ad te, et dixisti mihi: Expecta,
ut populum liberes crediturum mihi,
et custodisti corpus meum ab omni
pollutione et animam meam semper
illuminasti, et non dereliquisti me,

cum irem in exilium et redirem, et
posuisti in ore meo verbum veritatis
 tuae, commemorans mihi testimonia
virtutum tuarum. Et scripsi ea opera,
 quae audiui ex ore tuo auribus meis.
Et nunc Domine, commendo tibi
filios tuos, quos tibi ecclesia virgo,
vera mater per aquam et Spiritum
Sanctum regeneravit. Suscipe me,
ut cum fratribus meis sim, cum qui-
bus veniens invitasti me. Aperi mihi
ianuam vitae; principes tenebrarum
non occurrant mihi et manus extra-
nea non contingat me, nec veniat
mihi pes superbiae, sed suscipe me
secundum verbum tuum, et perduc
me ad convivium epularum tuarum,
ubi epulantur tecum omnes amici
tui. Tu es enim Christus Filius Dei
vivi, qui praecepto Patris tui mun-
dum salvasti, qui et Spiritum San-
ctum nobis destinare dignatus es, ut
nos de praeceptis tuis commonefa-
ceres, per eundem Spiritum tibi
gratias referimus per infinita saecula
saeculorum. Amen.

Et cum omnis populus respon-
disset Amen, lux tanta apparuit
super Apostolum una fere hora, ut
nullus hanc sufferre valeret aspectus.
Postea vero inventa est illa
fovea plena, nihil aliud in se ha-
bens nisi manna, quod usque hodie
gignit locus iste, et fiunt ibi virtutes
orationibus eius, et ab omnibus in-
firmitatibus et periculis liberantur
omnes et precum suarum obtinent
effectum, praestante Domino Nostro
Jesu Christo etc.

Ահա առիկ ծայրէ ծայր մեր «Հանգիստը», սակայն խմբագրութեամբ մը՝ որ առոր գրեթէ ծաղրապատկերը ձևացած է: Այլ եւ այնպէս ոչ միայն բոլորն առ բոլորը համեմատ կ'ընթանայ, հապա սկիզբէն մինչեւ վերջը հատուած առ հատուած կը համապատասխանէ Ղեւկիոսի աղաւաղութիւնն առ հարազատութիւն մեր բնագրին: Եւ կ'ողմանէ միջարկեալ պլանդակ պարագաներն զկարգացողը կ'ընդոստուցանեն, սակայն մէկալ կողմանէ ալ մեր բնագրին հետ բառ առ բառ պատահած տեղերը մեր խնդրոյն կը ծառայեն մեծապէս. օրինակի աղագաւ՝ սա տարօրինակ խօսքին քով՝ «Յետ այսորիկ հրաման ետ գործել բրած առ սեղանոյն չօրեքկուսի եւ զՏօղն արտաքս քան զեկեղեցին հանել» (եկեղեցին ալ Յօլհանու անուան ըլլալով՝ ըստ Ղեւկիոսի.) այս պլանդակութեան քով՝ կ'ըսենք, կ'աւելցընէ մեր բնագրին պէս ճիշտ՝ «Եւ իջեալ ի նոյն (բրածն) տարածեաց զձեռսն իւր առ Աստուած եւ ասէ»: Այլ բակէ օր, եղբարց ժողովել, յորդոր, սրբազան խորհրդոյն կատարումն մի ըստ միտջէ կրնան համեմատուիլ մեր հարազատ բնագրին: Աւերջապէս կու գայ վերջին աղօթքը՝ որուն մէջ չէ թէ մինակ դարձեալ ընդ հանրապէս բան մը կայ փոխ առնուած հարազատէն, հապա կտորուանք ալ իբր բառ առ բառ. («պահեցեր զմարմին իմ յամենայն գարշանաց եւ զՏօգի իմ լուսաորեցեր միշտ» . . . «իջևանք խաւարին մի պատահեցն ինձ ընդատալ»): Ասկայն ուրիշ աղօթից բնագիր փոխանակուած է թարմատար եւ սրտի ջերմութիւն չունեցող խօսիւք՝ հարազատ աղօթքին անմանելի յատկութիւնները տուտելով:

Իսկով բանիւ՝ հոս յունական բնագրին հասակն ու կերպարանքը (թէպէտ բոլոր ազնուականութիւնը կորսնցուցած, նուաստացած, տգեղացած) ամբողջ առջեւնիս կ'ելլէ ան դարուն մէջ՝ որուն մէջ մեր հարք զանիկայ թարգմանած են, եւ ասոնց թարգմանածին հետ կու գայ զուգահեռական՝ սկսելով միապէս, յանդելով միապէս: Ասով մեր «Հանգստեան», ոչ միայն Յունաց քով գոյութիւնը, հապա նաեւ գրեթէ ամբողջութիւնն ալ կ'երաշխաւորուի, այսինքն՝ յոյն բնագրէն ոչ աւելի եւ ոչ պակաս ըլլալը:

Բաւական նշաններ կան՝ որ իւր «Գործքը» գրելու ատեն Ղեւկիոս՝ ուրիշ իրմէ հնագոյն գրուած մ'ալ առջեւն ունեցած

է՛ որն որ սա անուան տակ ծանօթ է. «Պատմութիւն Պրորո-
րոսի աշակերտին Քրիստոսի վասն կենաց, սքանչելեաց եւ
փոխման երանելոյն Յովհաննու Առաքելոյ»: Բաւական ընդար-
ձակ գրութիւն մը՝ որն որ առ հասարակ անտարակոյս՝ տարա-
կուսական կը համարուի ըստ բանի հարազատութեան: Վայ
ասիկայ մեր ձեռագիր մատենից մէջ ալ, ինչպէս ճառընտ. Ա.
Ի Վենետիկ, (տես Աւարք Սրբոց Աւգերեան Հօր, Հատ. Ժ. էջ
306.) բայց նաեւ մեր հարց մէջ չէր գտած ընդհանուր
հաւատք¹⁵:

Ի՞նչ ավէ մեզի մեր «Հանգստեան», համար: Ըստ ին-
քեան՝ ոչինչ: Այս «Պատմութիւնը» շինողը, որուն գրուածը
ընդարձակ գլուխներով «Սրբոց հարց մեծ մատենագարանին»,
մէջ 21 մեծ էջեր լեցուցած է¹⁶, երբ որ Առաքեալը արտրքէն
Եփեսոս կը բերէ, պատմութիւնն ալ կը դադրի, այնպէս որ
կարծես Ղեւկիոս զինք շարունակել ուզած ըլլայ: Այս
գաղարու մը՝ չի՛ կրնար ըլլալ որ նոյն իսկ «Հանգստեան»,
գոյութիւնը ցուցնէ, ըստ որում այն ընդարձակ գրութեան
հեղինակը գիտնալով թէ անիկայ այն ատեն ծանօթ եւ դեռ
չատերուն ձեռքն է, չի համարձակիր գրուածը նորէն գրել,
իրեն գիտաւորութիւնն ուրիշ բան չըլլալով՝ բայց եթէ չգրուա-
ծը գրել եւ նոր բան մ'ըսել:

Ասոնցմով ալ չենք տարակուսիր հաստատելու՝ որ մեր
«Հանգիստը», չորրորդ դարուն բաւական ծանօթ գրութիւն
մըն էր: Ասիկա աւելի հաստատագոյն ընելու համար՝ գուցէ
Սրբոյն Հերոնիմոսի սա խօսքը քիչ մը աղօտ ուստի եւ տկար
երեւայ, երբ որ (ի Յովհ. Գիրք Ա. ԳԼ. 14.) ուրիշ առա-
քելոց մարտիրոսական մասը Յովհաննու վախճանին հետ համե-
մատելով կ'ըսէ Սուրբ Վարդապետը. «Յայսմ բանէ (եթէ կա-
միմ զի կացցէ զա մինչեւ ես գամ՝), յայտ արարեալ ցուցանի՛
թէ կուսութիւն ոչ մեռանի, եւ ոչ հարսանեաց աղտեղու-
թիւնք սրբին մարտիրոսութեան արեամբ, այլ կայ մնայ ընդ
Քրիստոսի, եւ հանգիստ (dormitatio, ննջումն, նիրհումն) նորա

¹⁵ Ներս. Լամբր. վերագոյն յի-
շեալ գործոյն մէջ. «Պրորոսին
յորդ անուն եւ Պատմութիւնն է
Յովհաննու առ ոմանս կարծեօք
ընկախալ»: — Տես եւ ի Յուցակի

գրոց Էջմիածնի, էջ 126. Յերոզ-
ճառընտի երկամագիր թուական
211: (ամ Տեսուն 1277)

¹⁶ Maxima bibl. vet. Patr. t. II.
pag. 46—67.

անցք իմն են եւ ոչ մահ¹⁷։, Սահայն ունիւք անկէ քիչ մ'ալ
 Հնագոյն՝ Սրբոյն Եպիփանու քով բարոյփն լուսաւոր խօսքեր
 մեր նպատակին համար: Կողերիդեանց աղանդոյն դէմ (Հերձ.
 79.) որոնք զՍուրբ Կոյն երկրպագելի կ'ըսէին, կ'ըսէ. «Բայց
 եւ ոչ Եղիպի երկիր պողանելի է, թէպէտ եւ կենդանի իցէ.
 եւ ոչ Յովնաննու երկիր պողանել արժան է, իւրեք եւ առանջին ի՞նչ աղ-
 ինքս գիտնալիս (τὴν κοίμησιν αὐτοῦ) չմտալ եւ նորանշան արար,
 մանաւանդ ի՞նչ յԱստուծոյ իսկ զշնորհսն առ այն ընկալաւ, եւ ոչ
 թեկզաւ եւ ոչ ի սրբոց որ ընդունի երկրպագութիւն»,¹⁸

Այսպէս Կիւպրոսի գահերէց եպիսկոպոսը († 403) որն
 որ Անյայտ ըսուած գրոց վրայ ընդարձակ ծանօթութիւններ
 ունէր, մեր «Հանգիստն», անոնց թիւը չի համարիր, ուղղափա-
 րաց ծանօթ գրուած մը կ'ենթադրէ եւ անոր համար ալ՝ մէջի
 պատմութիւնը քիչ խօսքով բաւական ակնարկած կը համարի,
 ըսելով՝ κοίμησιν ἔκπληχτων, եւ ոչ թէ սովորական մեռնելու
 կերպ, «յատուկ իրեն աղօթքով», զորն որ մասնաւոր աստուա-
 ծային շնորհք մը կը համարի:

Դժուարին կը մնայ մեզի՝ երրորդ եւ երկրորդ դարէն
 բացայայտ վկայութեամբ հասցընել մեր առաջնկայ յիշատա-
 կարանն մինչեւ այն կէտն՝ ուր կը դիտենք հանել:

Եւսեբեայ քով՝ որն որ միայն անոր հանդարտ մահը կը
 նշանակէ, մեր նպատակին յայտնի ակնարկութիւն մը չկայ: Ա-
 ռաբելոյն «Հանգիստն», անշուշտ իրեն «Հին վկայարանութեանց
 հաւաքմանը», չէր վերաբերեր. սահայն կարելի է՝ որ ինչ ինչ
 անոր մէջ իւր նախապաշարեալ աստուածաբանութեանն ալ
 այնչափ յարմար չհամարէր: Պողիկրատէս Եփեսացոց եպիսկո-
 պոս՝ առ Վիկտոր Հռոմոյ քահանայապետ գրած նամակին մէջ
 Յովհաննու համար կ'ըսէ. ἐν Ἐφέσῳ κεκοίμηται, (Եւս. եկեղ.
 պատմ. Ե. 27.) եւ ոչ աւելի. որն որ արդէն շատերէն նոյն
 դարուն մէջ վկայուած է, յերենէսուէ, ի Կղեմոյ Ալէքսան-
 դրացոյ, յԱրագինեայ:

17 S. Hieronymus in Jo., l. I. c. 14: «Ex quo (Joan. XXII. 23.) ostenditur virginitatem non mori, nec sordes nuptiarum ablui cruore martyrii, sed manere cum Christo et dormitationem eius transitum esse non mortem.»

18 'Αλλ' οὐτε Ἠλίας προσκυνή-

τός, καίπερ ἐν ζώσῃ ὄν, οὐτε Ἰωάννης προσκυνήτός· καὶ τοίγε εἰς ἰδίαις εὐχῆς τὴν κοίμησιν αὐτοῦ ἐκπληκτον ἀπεργασάμενος, μάλλον δὲ ἐκ Θεοῦ λαβὼν τὴν χάριν· ἀλλ' οὐτε ἡ Θεία, οὐτε τις τῶν ἁγίων προσκυνεῖται. S. Epiph. adv. haeres. 79.

Վուան մը միայն ունինք այս կրկին դարերէն՝ ի սակաւութեան գրոց. այս ինքն սա մեծ խնամութիւնը՝ որն որ կը գիտուի, ուղենք չուզենք, մեր «չանգստեան», եւ այն երկու վկայութեանց մէջ՝ որոնք ի նոյն նահանգի, մէկը երրորդ՝ միւսը երկրորդ գարուն գրուած են, ասոնց մէկը՝ վկայութիւն Պիոնի Զմիւռնացոց երիցու՝ որն որ 250ին վկայեց, միւսն ալ վկայութիւն Պողիւկարպոսի նոյն քաղքին եպիսկոպոսին՝ որ իբր 168ին վկայեց: Ո՞ր մարդ որ զասոնք կարգացած է՝ մեր «չանգիստը», առաջին անգամ կարդալու ատեն կրնայ չխշել զասոնք, չըզալ Տոն եւ Տոս նոյն անմեղ, աննենգ, ընտանեկան եւ վերջապէս սիրուն ասութեան եւ պատմութեան կերպը, ուր վայրաց, իրաց եւ անձանց մանրամանը պարագայք կը նշանակուին, եւ մարդկանց անուանք կը տրուին իբրեւ արգէն ծանօթ, առանց նախընթաց կամ հետեւորդ տեղեկութիւն մը անոնց վրայ տալու, օրինակի աղագաւ՝ մերինին մէջ՝ Բիւռոս անունը: Ուստի դժուարաւ կրնանք համոզուիլ՝ որ թէ Զմիւռնացոց եպիսկոպոսին եւ թէ սուրբ երիցուն՝ վկայութիւնն ու մահը հետ զհետեւ գրողները, որոնց գրուածները վկայաբանութեանց մէջ երկու գոհարներ են, ունեցած չըլլան ձեռքերնին մեր «չանգիստը», եւ ասկէ, դիտմամբ կամ առանց դիտման, ձեւ եւ տեղիք իրենց հաղորդուած չըլլան: Օրինակի համար՝ երբ որ կը գեղերին այն վերջիշեալ վկայագիրք՝ ստորագրելու Պողիւկարպոսի կրակ չմտած ինքնին զգեստներն հանելը, նոյնպէս Պիոնիոսի համար. ասանկ ալ թէ եպիսկոպոսին եւ թէ երիցուն համար անմիջապէս մահուան կէտէն առաջ՝ իրենց մշտնջենաւոր մարքութիւնն ու կուսութիւնը հանգիսացընելը¹⁹: Ուստի կ'ը-

¹⁹ Աւելի յայտնագոյն Պիոնի վկայութեան մէջ. «Վարդաղակի ել (Պիոնիոս) յասպարէսն մեծաւ ուրախութեամբ եւ լի հաւատովք, եւ հասեալ ի տեղին ինքնին մերկացաւ զհամոզերն իւր, եւ հայեցեալ ընդ սուրբ եւ ընդ պարկեշտ մարմինն իւր լցաւ ուրախութեամբ. եւ դարձեալ հայեցաւ յերկինս, եւ զոհացեալ զԱստուծոյ՝ որ այնպէս անարատ պահեաց զնա (ինչպէս Առաքեալն ալ ըրաւ. ըստ բանից չանգստեան) պարզեաց զինքն ի վերայ փայտին»։ Այս վկայութեան ալ յունս։

րէն բնագիրը մարտը մէջտեղ չէ. բերածնիս հին հայ թարգմանութենէն է։ Այս լատին թարգմանութիւն մը հին, բազմաբ ուղղելի ի հայկականէն, որն որ հոս ունի այսպէս. «Cum alacriter in stadium venisset, ultro se vestimentis spoliabat (Pionius). Deinde corporis sui castitatem ac decus agnoscens, ingenti repletus est gaudio, et in coelum suspiciens, ac Deo qui se talem conservasset gratias agens, ligno se ipsum extendit, etc...» Apud Ruinart.

սենք թէ « Երանելոյն Յովհաննու Հանգիսաբ », անոնց գրեթէ իրբեւ նախատիպ (πρωτότυπον) ծառայած կերեւայ:

Բայց ինչպէս կորսուեր է յունական Արեւելքի մէջ ասանկ բնագիր մը:

Ասիկայ ստուգիւ եզական դէպք մը չէ: Շատ օրինակներ կան ասոր՝ ի բանի վարուց հնոց սրբոց եւ վկայաբանութեանց: Սահայն շատ անգամ ալ, ինչպէս այլեւայլ քննութիւններ յառաջ բերած են, եւ մեր դիպուածոյն մէջն ալ ցայս վայր տեսանք, չեն կորսուիր անոնք քուրճակն, հապա ուրիշի մը մէջ կ'ընկղմին, հինը՝ նորոյն, հարազատը՝ չհարազատին: Ստէպ մատենագրական դիտողութեանց մէջ տեսնուած երևույթ մըն է՝ որ երբ որ գրուածոյ մը ճոխագոյնը, ընդարձակը կու գայ, փոքրը կամ հակիրճը մէկդի կ'երթայ կամաց կամաց: Ղարուց կամ Ղկայութեանց ասիկա ընդհանուր բախան եղած է: Սրբոյն Իգնատիոսի վկայի Անտիոքայ եպիսկոպոսին Ղկայութիւնը շատերէն մէկ օրինակ մըն է: Կայ Սիմէոնի Մետափրաստեայ քով այլեւայլ յաւելուածներով ընդարձակուած, որն որ տիրող եղած է յունախօս Արեւելից մէջ: Բայց աս Մետափրաստեանին մէջ պարունակուած է հնագոյն մը՝ նուազ ընդարձակ, որն որ դարձեալ նախնականը չէ, հապա անոր մէկ ճոխացուցումն է, չորրորդ դարուն եղած: Ասոր մէջ վերջապէս ընկղմած է բուն նախնական հարազատ կամ անխառն Իգնատիոսի վկայաբանութիւնն որ իրեն հետ մէկտեղ մինչեւ Հռոմ ընկերացողները գրեցին, եւ որուն յոյն օրինակներն այնչափ անհետ եղած էին՝ որ հազիւ Ուսերիոս անգղիացին նախ կիսկտուր հին լատին թարգմանութիւն մը գտաւ, եւ ետքը Ռուինարտ յունարէն օրինակ մը հրատարակեց²⁰: Այսպէս իրար կը մղեն եկեղեցական պաշտամանց մէջ կամ ի շինութիւն գործածուած գրութիւնք, երբ որ հետ զհետէ կ'ընդարձակին:

Ուստի մեր դիպուածոյն նկատմամբ՝ Յոյնք պէտք ունեցած են այսպիսի Առաքելոյ մը վարք գրելու կամ կարգալու,

²⁰ Ուստի եւ այս նախնական Ռուինարտայ քով՝ Acta Martyrum selecta; Միջինը մեր քով մինակ պահուած է. դարու թարգմանութեամբ. (տես Սոփերք ԻԲ.) վեր-

ջինը, Մետափրաստեան լուսածը, Migne նախ յունարէն հրատարակեց թիւ 1490 փարիզեան ձեռագիր մատենէ մը: Այս լատին թարգմանութիւնը Սուրիոսի քով:

որուն պաշտօնը կամ յարգութիւնը նշանաւոր էր Ափեսոս²¹։ Մինակ անոր մահը վարք մը կացուցանելու բաւական չէր։ Հոյլ մը ստոյգ, շատ մ'ալ անստոյգ զրոյցներ Առաքելոյն նկատմամբ ժամանակը ժողոված էր։ Ահա ասոնք միախումբ խմբագրուած են բաւական կանուխ ըստ պլեւպլ ճաշակի։ Տակաւ մոռցուցին ասոնք՝ գործածութենէ դուրս հանելով՝ մեր փոքրիկ բայց հարազատ գրութիւնը, որն որ այն երկայն կեանքին հազիւ քանի մը ժամերուն կը վերաբերէր։ Ի վերայ այս ամենայնի միշտ կ'ուզենք յուսալ՝ որ օր մը, կանուխ կամ ուշ, այս հնութեան այնչափ յարգելի նշխարին «Տօն» ընագիրը մատենագարանի մը գ զրոյցներէն ելլէ, եթէ ոչ յունարէն աւելի դիւրաւ հին լատին թարգմանութեամբ։ Օրինակներ ունինք ձեռքերնիս՝ որ հեռաւոր Հայաստան եւ Արեւմուտք արձագանգ կու տան իրարու երկուքին մէջտեղէն՝ Յունաց կորսնցուցած ընագիրներուն համար։

Յիշեալ խմբագրութեանց մէջ, ինչպէս նախընթաց խօսուածներէն կը տեսնուի, մեր «Հանգստեան», զուտ կամ չոր պատմական մասը կամ ծուծը գրեթէ պահուած է. սակայն այն մասը կորսուած է՝ որն որ մեծագոյն գին ունի, այս ինքն սկզբնական ընագրին խօսքերը, ընագիրը։ Մեր հարց քիչ պատիւ չ'ըներ՝ որ անշուշտ անոր ներքին արժողութիւնը՝ գոնէ զգալով, պահած են նոյնը որ եւ իցէ յաւելուածէ կամ պլալութենէ անմերձ։

Անոր համար՝ թէպէտ եւ ցայս վայր յառաջ բերուածները, ամէնքը միանգամայն, ինչպէս կարծենք, քառօձ են մեր հայերէն ընագրին իրօք յունական սկզբնագիր ունենան ապացուցած համարելու մինչուկ Գ. դար, եւ հասանակնաբար նաեւ անկէ երկու դար ալ վեր. սակայն՝ եթէ ասոնք ամենեւին իսկ չըլլային, մեր ընագրին բարձր հնութիւնը, հարազատութիւնն ու վաւերականութիւնն ապացուցանելու՝ ինքն իսկ իրեն բաւական էր իր ներքին նշաններովը։ Իրօք ալ արտաքին նշանները պարզապէս Յունաց քով կանուխկեկ գտնուիլը կրցան ցուցնել, եւ ոչ աւելի։

²¹ Ոսկեր. (Աբբայ. ճառ. 26. թիւ 3.) կ'ըսէ. «Պետրոսի եւ Պաւղոսի եւ Յովնանու եւ թովմայի յայտնի են գերեզմանք, իսկ այլոցն բազմաց (առաքելոց) ոչ գիտեմք»

Թէ ուր կայցեն, Մինչեւ ցայսօր Յոյնք տօնին օրը աւերեալ քաղքին մօտ բլրոյ մը վրայ գերեզմանին քով կը ժողովն ամեն կողմանէ։

Այո՛, ներքին նշաններն են՝ որ սկզբնաբար մեր ալ ուշը գրաւեցին այս յարգելի հնութեան էջերուն վրայ, այնպէս որ, եթէ ուզենք փոխ առնուլ բարձրատիճան գիտնականի մը, Բարոնիտի, վերջիշեալ Պիոնի վկայութեան համար (Տարեգր. յամն 254) ըսածները, բաւական ճշգիւ բացատրած կ'ըլլանք մեզի ալ մեր «Հանգստեան», նկատմամբ պատահածը: «Բանի տեղ գրած չէի նոյնը, կ'ըսէ ծիրանաւորը, անոր համար ալ, անկեղծութեամբ ըսեմ, ի սկզբան կարգացի դիմադրութեան հոգւով, ծուռ աչքով զննեցի, այնպէս Արիստարքեայ կշռով կշռեցի՝ որ աւելի մերժեմ քան թէ հաւնիմ: Բայց երբ որ, ընթերցման միջոցին, սկսան անկէ նշջլք ելլել պարզ եւ անծարիր ճշմարտութեան, ան ատեն աւելի եւս հաստատութեամբ նոյնը ճանչնալու ամենայն կերպով աշխատեցայ: Չէ թէ մինակ շինծու չգտայ, չէ թէ մինակ խոտան չհամարեցայ, հասպա տեսայ՝ որ աննեղ ճշմարտութեան լուսով կը փայլի եւ հաստատուն է ամէն կողմանէ»: Ասոնք մեր հաշուին ալ ըսուած ըլլան:

Իրօք՝ ոչինչ կայ մեր «Հանգստեան», մէջ՝ որ ինք իրեն ստէ, այս ինքն՝ ոչինչ առաքելական բարձրութեան համար՝ կարի նուաստ կամ հասարակ բան կամ գործ, եւ ոչ ալ այսպիսի մահուան մը պատմութիւնն արձանագրող առաքելական մարդոյն անարժան: Ասոր հակառակ՝ երկուքին նկատմամբ ալ՝ իւր տեղն է, իւր ժամանակին եւ ամենաբնական պարագայից մէջ է ամենայն ինչ: Արչափ ալ փոքր ըլլայ առաջիկայ գրուածոյն մարմինը, չենք կրնար զմեզ համոզել՝ թէ կարող ըլլայ ստախոսութեան հոգին այնչափ ձեւանալ՝ որ իսպառ չճաննէ իւր նշաններէն մէկը կամ երկուքը, այս ինքն կամ տգիտական եւ կամ յանդուգն ստութիւն մը, անհամ եւ հետեւակ ասութիւնը, շատ կասկածելի հրաշալի դէպքեր: Սուտանուն, նաեւ բարեպաշտական ըսուած, նենգապատիր գրոց վրայ երկայն փորձը կեցած է:

Թէպէտ հոս Յիսուսի սիրելի աշակերտին յորդորանաց խօսքերն երկրորդ ձեռքէ կ'առնունք. թէպէտ ասոնք քիչ են, կարճ են, սակայն եւ այնպէս գեռ իրեն անմիջական խօսքերուն հարազատ հնչիւնը կը հնչեն: Նոյն բառից մթերքն է հոս ալ, նոյն բանից դարձուածք, նոյն նախադասութեանց յատուկ կազմութիւն, վերջապէս նոյն իրեն սեպհական գաղափարք՝

որոնցմով նոր կտակարանաց համանուն մասերէն կը զանազանին դիւրութեամբ՝ Աւետարան մը եւ երեք թուղթը՝ Յայտնութեամբ մէկտեղ: Մտադրութեան արժանի է՝ որ այս նմանութիւնը յայտ չի կայանար՝ որ ամբողջ խօսքեր բառ առ բառ յիշեալ առաքելական գրքերէն մուրացածոյ առնուած ըլլան պատուաստելու համար, ինչպէս շատ անգամ սուտանուն գրութեանց մէջ կը պատահի. այլ իբրև ի կենդանի աղբերէ ազատ ձեռով բխած նոր արտայայտութիւնք են: Կարելի է՝ որ մենք չափազանց գտնուած ըլլանք՝ մեր բնագրին տակ նսեւ անանկ համեմատութիւններ նշանակելու, որոնք գուցէ այնչափ հիմնական չերեւան. սակայն կարծենք թէ հիմնական դատուածներն ալ կրնան բաւական ըլլալ խօսից համաձայնութիւնը յայտնի ընելու:

Ասոնք այն մասանց կը վերաբերին՝ որոնք յառաջ բերուած արտաքին վկայութիւններէն շոշափուած չեն, ուստի կրնայ դիւրաւ հայկական գրիչ մը կասկածուիլ: Սակայն քիչ մը այս ազգին մատենագրութեան հոգին ճանչցողը կրնայ անմիջապէս տեսնել թէ որչափ արեւելք յարեւմտից՝ հետուէ չայցմէ այսպիսի գրութիւն, որոնք չեն կրնար Մարդեղութեան եւ Երրորդութեան տիեզերական վէճերով կերպարուած ծանօթ ձեւերէն երբեք հետանալ: Ասոնցմէ եւ ոչ հետք մը հոս: Մանաւանդ թէ այն ազանդոյն՝ որուն ամենայն զօրութեամբ միշտ դէմ ոգորած են չայք իրենց մատենագրութեան խանձարուքէն, առերեւոյթ նպաստաւոր ձեւ մ'ալ կայ հոս, (տես Ծան. թիւ 59.) որուն նոյն իսկ այնպէս մնալը նշան է թէ ոչ որ այս բնագրին գպած է: Բայց մասնաւոր խորհրդածութեան արժանի սա է, որ այնչափ խօսքեր իւր Յայտնութեան գրոց համեմատ՝ Յովհաննու բերնէն կ'ելլեն, ինչպէս Ծանօթութեանց մէջ նշանակեցինք, այս չայոց անծանօթ եւ մինչեւ թ. դար դեռ իրենց կանոնին մէջ չմտած գրքէն՝ որուն ծանօթութիւնը հազիւ 10 երրորդ դարուն ունեցան, անանկ որ ցայն վայր ոչինչ նշմար այս ազգին մատենից մէջ կը գտնուի:

Բայց ինչ կ'ըսենք չայոց վրայ՝ որոնց մատենագրութիւնը Ե. դարուն հետ սկսաւ: Մեր «չանդատեան», մէջ գտնուած վարդապետութեան վիճակը՝ բառով կամ վանկով մը չի թողուր՝ ըստ մասին առաքելական, եւ ըստ մասին Բ. դարու

սկիզբները գործածուած բացատրութիւններն եւ գաղափարները: Չըսեմ՝ Գ. դարու երրորդականաց խօսելու կերպերը, այլ եւ ոչ Պատասխանատուաց փիլիսոփայական խորհրդածութիւնները հոս հետք մը ձգած են: Հապա հոն է մեր Առաքեալը՝ ուր որ էր՝ երբ կը գրէր Քրիստոսի համար՝ թէ «Սա է ճշմարիտ Աստուծո՞ք եւ կեանք յաւիտենական», (Ա. Յովհ. Ե. 20.) «Տէր իմ՝ Յիսուս Քրիստոս», (Յայտն. ԺԲ. 20.) «Տէր իմ՝ եւ Աստուծո՞ք իմ», (Յովհ. Ի. 28): Իսկ անոր խօսքերն ու մահուան պատմութիւնն արձանագրող աշակերտը՝ դեռ այն յառաջատութեան աստիճանն է՝ յորում գիգնատիտ կը գտնենք իր եօթն թղթերուն մէջ: Չկան դեռ յաստուածաշունչ գրոց յառաջ բերուած ամբողջ վկայութիւնք:

Սակայն եթէ դժուարին է Առաքելոյ եւ առաքելական մարդու մը փարզապետութիւնը ձեւացընել, անկէ դիւրին չէ անոնց հոգին ձեւացընել: Չենք զիտեր՝ թէ կրնայ մարդ դիւրաւ, սուտ խօսելու դիտարութիւն ունենալով, նմանեցընել այն սրտալիր թախանձանքը՝ զորն որ «չանդատեան», մէջ կը կարգանք, չմեղանչելու, մեր Տէրը չվշտացընելու, եթէ ոչ նոյն երեք կածողիկեայ թղթերը գրողն է իրօք՝ որ կը խօսի: Ո՞վ չի նշմարեր որ այն ատերուն մէջէն կարծես բոցեր կ'ելլեն՝ շատ անտոյր Աստուծոյ եւ ընկերին սիրոյ: Հոս ալ իրեն սիրուն պարզութիւնը, «գթով լեցուն հօր մը շատ ազնուական սակայն գողցես մանկական լեզուով աստուածայինս բարբառելու կերպը, որով մեր սրտին ամէն լարերուն կը դպչի մեր Առաքեալը», կ'ըսէ բարեպաշտ եւ բազմահմուտ Ամն Սթոյլերդ²²:

Իւր աղօթքները կամ հառաչանքները չունին բան մը որ չ'պսլէ անոր՝ որն որ «աստուածային կուրծքէն իբրեւ յաղբերէ երկնաւոր փափկութիւններ խմեց», (Ս. Իսիդոր. Հիսպաղ.): Ինչ ինչ հոն մեզի մտթ կը մնայ. սակայն ի՞նչ կայ այնչափ բնական: Ար զարմացընէ այն անհամեմատ խորին անձին ոչընչութեան զգացումը՝ Առաքելոյն բոլոր պաղատական խօսքերուն մէջ տպարորուած եւ բարձրաթմոյն արծիւը՝ միայն իր Աստուծոյն որդմութեան թեւերուն տակ պահուած. կէտ մը՝ յորում ստէպ կը գթեն մոլորանուն գրութեան հեղինակներ, ինչպէս քիչ մ'առաջ Ղեւկիտի բնագրին մէջ տեսնուք: Ղերջապէս

²² Պատմ. քրիստ. կրօնից:

ամենայն եւ իւրաքանչիւր ասութիւն կշռուած է նրբութեամբ, եւ ոչ յովտ մը կայ՝ որ հրամանական վարդապետութեան կամ ներքին կենաց կանոններուն հակադրութեան կասկած տայ :

Մեր « Հանդիսան » ի վախճանի՝ Էրանէլոյն Յովհաննու » (վասն զի Առաքեալ կամ Աւետարանիչ եւ այլ այսպիսի տիտղոսաց կանոնաւոր գործածութեան դեռ ժամանակը չէր) պարզապէս յանդ կը պատմէ, Հանգստեան՝ այսինքն քնոյ կամ ննջման անուամբ : Չկան այն հրաշալիք՝ անոր իրրեւ թէ կենդանի մնալուն կամ մեռնելէն ետքը մարմնով փոխուելուն եւ գրեզմանէն մանանայ կամ կերպ մը փոշի ելելու նկատմամբ, որոնք հետզհետէ զրուցուեցան : Կոյն իսկ Արքայն Ազգոսախոսի ատեն՝ կենդանի մնալուն համար խօսք կը պտըտէր, որուն կ'ընդդիմանայ Սուրբ Հայրը : Բնական չէ այո՞ որոշ ժամով եւ վայրկենով իւր մահուանը վրայ ծանօթութիւն ունենալ եւ վերջին շունչերուն վրայ՝ այն աղօթքը, ինչպէս որ կայ մեր բնագրին մէջ, կատարել . սակայն անշուշտ ոչ որ պէտք է առաջինը շատ տեսնել այնչափ Յայտնութիւններ ընդունողին, եւ ոչ ալ երկրորդը, ինչպէս Սուրբն Եպիփան կ'ըսէ, առանց մասնաւոր աստուածային շնորհաց եղած է :

Առաքեալը մեծապէս փոյթ ունեցած էր, ինչպէս Աւետարանին վերջին համարներուն մէջ կը տեսնենք, եղբարց (այսինքն՝ հաւատացելոց) մէջ ծագած սա սխալ կարծիքն ալ ուղղելու՝ թէ ինք պիտ'որ չմեռնի. (բոլոր Աւետարանն իւր ժամանակի մոլորութիւնները հերքելու համար էր) : « Չըսաւ Յիսուս, կ'ըսէ, թէ պիտ'որ չմեռնի, հապա ըսաւ՝ Եթէ ուզեմ որ կենայ մինչեւ ես գամ », ... (ԻԱ. 23. 24) : Կ'երեւայ թէ այս գալստեան, այսինքն՝ իւր մահուան վերաբերի նաեւ Յայտնութեան գրոց վերջարանն ալ՝ « Ասէ որ վկայէն զայդ ամենայն. Այո՞ գամ վաղվաղակի. Ամէն » : Առ որ Յովհաննէս կը պատասխանէ. « Ե՛կ Տէր Յիսուս » : Չէին կրնար Առաքելոյն աշակերտքն այնչափ աւելի անոր դիտման համաձայն բան մը գործել, որչափ մանրամասն անոր իրական մահուան վկայութիւն մ'արձանագրելով, որպէս զի հիմնովին համոզուին « եղբարք » :

Աչինչ ընդհատ՝ այս մեր Յիշատակարանը գրողին նկատմամբ ամենայն ինչ հիանալի կերպով սեպհական եւ բնական դրից մէջ է, ամէն բան իրար կը բռնէ :

Գրողն իւր անձը չ'անուաներ, բայց կու տայ իւր վրայ ծա-
 նօթու թիւն, թէպէտ անուղղակի, երբ որ կ'ըսէ թէ «Մե+
 ոչինչ իմանայաք. — Ասէ ԳԹԷ. — Մինչդեռ Տե+ ուրախ էաք
 եւ լայաք», յայտնի ընելով՝ թէ այն քիչերէն մէկն է՝ որոնք
 Առաքելոյն ընկերացան մինչև շիրմին տեղը, եւ քովը կ'եցան
 մինչև վերջին շունչը, ականատես եւ ականջալուր. ուստի
 գրութիւնն ալ Առաքելոյն մահու ընէն շատ ուշ պիտ'որ չ'կրնայ
 ըլլալ, երբ որ գրողը անոր կենակից մըն է, չ'տեսնա ժամանա-
 կակից մը: Մեր զարմանալի դէպքին տեղն ալ շատ որոշ կը
 նշանակէ մեզի գրողը, երբոր զԲիւռոս կ'անուանէ:

Այս անունը բոլորովին շօշափելի կ'ընէ՝ թէ իրօք շատ
 հարազատ եւ անկեղծ գրութեան մը հետ է մեր գործքը: Բիւ-
 ոս կը յիշուի հոս՝ առանց իրեն աստիճանին կամ պաշտօնին
 նկարագիրը տալու, վասն զի ամենուն այն ժամանակ քաջածա-
 նօթ էր՝ որոնց համար գլխաւորաբար գրութիւնը կ'ըլլար: Բայց
 մեզի այսպէս պիտ'որ չըլլար, եթէ ակորժելի պատահմամբ մը՝
 մեր առաջիկայ դէպքէն քանի մը տարի ետքը, Իգնատիոսի Ակայի
 թղթերուն մէջ այս անունը յառաջ բերուած չըլլար: Ասոնց մէջ
 Բիւռոս իրօք Եփեսացոց եկեղեցւոյն կը վերաբերի, էսարկաւազ,
 շատ գործունեայ եւ գլխաւոր գործող մը: Ինք այս ատենն ալ
 իւր եպիսկոպոսին՝ Ռենսիմեայ եւ ուրիշ եփեսացի եղբարց հետ
 կու գայ Զմիւռնէ՝ զԻգնատիոս, որն որ կապանօք Հոռոմ՝ տա-
 ըուած ատեն անկէ կ'անցնի, ողջունելու եւ յարգելու. եւ
 կ'ընկերանայ անոր, իւր պաշտօնին համեմատ, ծառայելով մին-
 չև. ի Տրովադա: Հոսկէ կը բերէ Սրբոյ Ակային թղթերը թէ
 առ Փիլադեղիացիս եւ թէ առ Զմիւռնացիս: Աւերջնոյն մէջ կը
 գովուի անկէ՝ թէ «Ամենայն իրօք գիւրութիւն ըրաւ. քնձի, եւ
 երանի թէ ամէնքն իրեն նմանէին, որն որ աստուածային սպա-
 սաւորութեան օրինակ մըն է: Հատուցանէ անոր յամենայնի
 Տեսուն շնորհքը²³»: Ահա ասիկ մեր «Հանգստեան» Բիւռոսը՝
 որուն Յովհաննէս կը հրամայէ երկու պատանի իրեն հետ առ-

²³ Իգնատ. առ Զմիւռն. գլ. ԺԲ: Առ Փիլադեղի. գլ. ԺԱ: Գարձեալ առ Եփես. գլ. Բ: «Իսկ վասն Բիւռոսի՝ իմոյ ծառայակցին եւ ձերոյսարկաւազիրստ Աստուծոյ,

ամենայնիւ օրհնելոյ, աղօթս առնեմ կալ մնալ նմա ի ձեր եւ յեպիսկոպոսին պատու»: Տես յատեն. Եստ. նօթ ու թեանց թիւ 43:

նուլ երկու որթովք եւ փայտատօք եւ գալ իւր շիրմին տեղը²⁴ :

Եթէ այն խօսքէն՝ որն որ անմիջապէս նախընթացին կը յարի. «Եւ Բիւռոս առանց յազաղելոյ (ըստ այլոց՝ Տեղագրոյ) արար զոր հրամայեաց նմա ծառայն Աստուծոյ Յովհաննէս», եթէ այս խօսքին բերմանէն, կ'ըսենք, կ'ուզէ մէկը նոյն իսկ Բիւռոսն իբր մեր «Հանգստեան» գրողն իմանալ, չ'երեւար ամէն հաւանականութենէ զուրկ: Սակայն ըլլայ ինք, ըլլայ

²⁴ Արովհետեւ ըստ վկայարանութեան Իգնատիոսի Տրայիանոս Հայոց եւ Պարթեւաց զէմ պատերազմի համար (ուստի 114ին) Անտիոք գալով, հոնկէ իգնատիոս Հռոմ կը խաւրէ: Ետիս, էքքէլ եւ այլք կը գնեն Իգնատիոսի մահը 115ին, ոմանք ալ 112ին ըստ այլեւայլ հաշուի: Սակայն թիկլըմին (Պայտրք, Հատ. Բ. Ծան. ԺԷ. էջ 505—509.) եւ այլք կը ցուցնեն թէ Տրայիանոս անկէ յառաջ ալ Հայոց եւ Պարթեւաց վրայ, այս ինքն 106ին ալ գնաց, եւ այնպէս չի կրնար տարակուսուիլ, Իգնատիոսի վկայարանութեան բացայայտ թուականին վրայ որ կ'ըսէ. «Յորժամ հիւպատոսք էին ի Հռոմ երկրորդ անգամ՝ Սուրա եւ Սենեկիոն», որ է ամ 107: Հոս կը գնէ անոր վկայութիւնը Եւսերիոս ալ իւր քրոնիկոնին մէջ: (La date des Actes de S. Ign. կ'ըսէ թիկլըմին, — c'est une autorité qui ne peut être contestée que sur des raisons claires, précises, indubitables et sans réplique: ce qui ne nous paraît nullement dans tout ce qu'on allègue de contraire.)

Աւստի ինչ որ Բիւռոսի սարկաւազի վրայ կը խօսի սուրբ Վկայն, 107ին իրողութիւն է, հետեւապէս՝ մեր Աւարելոյն վախճանէն մինակ քանի մը տարի ետք:

Կ'ըսենք, քանի մը տարի ետք. վասն զի նոյն թիկլըմին կ'երեւայ թէ իրաւամբ կը կարծեցընէ այն 6 տարեան միջոցն ալ՝ որն որ Իգնատիոսի եւ Յովհաննէս Աւարելոյ մահտան մէջ կը գրուի: Կ'ըսէ թիկլըմին. (Mémoires, Հատ. Ա.)

«Իրենէսոս (ընդդ. հերձ. Բ.

գլ. 22.) կ'ըսէ թէ Յովհաննէս մինչեւ Տրայիանոս տեսնեցր արեցաւ վերակացու ըլլալով Եփեսացոց, ասկէ Եւսերիոսի քրոնիկոնին կը գնէ անոր մահն առ երրորդ հիւպատոսութեամբ Տրայիանոս եւ Փրոնտոնի, որ է ամ 100 ըստ հասարակ թուականի, առանց մաս. նաւոր սպացոյց մը տալու, կ'երեւայ որ չունենալով այ այսպիսի ապացոյց մը՝ Սակայն սակից ուրիշներուն կանոն եղաւ. վասն զի ասոր վրայ հիմնեալ է որ Ս. Հերոնիմոս զբականապէս կը գնէ թէ չարչարանաց 68 երրորդ տարին մեռած ըլլայ. ասոր կը հետեւին Բարսեղիոս, Բետարիոս եւ այլք. մենք ալ, սակայն առանց պնդելու թէ սակից ապահով ըսն մ'ըլլայ: Վասն զի դիտելով Եւսեր. եկեղ. պատմութեան մէջ Վղեմայ Աղեքսանդրացոյ պատմած՝ Աւարելոյն ճանապարհորդութիւնը՝ Պատմունէն դառնալէն ետքը, յամի 97, եւ Սրբոյն Հերոնիմոսի անոր համար ըսածը թէ ալ ձերութենէ այնչափ ինկած էր որ հազիւ կրնար խօսիլ եւ ուրիշները զենք յեկեղեցի կը բերէին. ասոնք դիտելով՝ կ'ըսենք թէ աւելի ուշ պէտք է գնել անոր մահը,՝ ըստ քրոնիկոնին Աղեքսանդրի Յովհաննէս վախճանը կ'էյնայ Տրայիանոս 7 երրորդ տարին, այս ինքն առ հիւպատոսութեամբ Սուրայ երկրորդ անգամ եւ Վարկեղայ, որ է ըսել ամ Տեառն 104:»

Ահա այսչափ իրարու մօտ թուականներու մէջ է (104—107) որ Բիւռոս կ'երեւայ ի հանդիսի իբրեւ սարկաւազ Եփեսացոց եկեղեցոյն:

քանի մը տարի ետքը իրեն հետ դէպ ի Զմիռնէն առ Իգնատիոս
 եկողներէն մէկը, Կրոկոս (նոյնպէս սարկաւազ), Լւսպոս,
 Փրոնտոն, կամ նոյն իսկ Անեսիմոս Եփեսոսի եպիսկոպոսը²⁵,
 քիչ փոյժ է մեղին: Սա է մեղին կարեւոր՝ որ Եփեսոսի եկեղեցւոյն
 ծոցը սոյն պատմութիւնը կը գրուի՝ այսպէս կանուխ, այս ինքն
 Առաքելոյ աշակերտող մարդիկներէն:

Թէ այսչափ երաշխաւորեալ բնագիրը յայտ՝ չի ստեր,
 թողունք յայս վայր խորհրդածածնիս՝ բաւական է համոզուե-
 լու համար, եթէ կշռենք՝ այն խօսքերը զորոնք մեր գրու-
 թեան հեղինակը Սրբազան պատարագը ծրագրելով կը խօսի:
 Ասիկայ ըստ մեզ վաւերականութեան նկատմամբ մնացած
 որեւիցէ երկբայութեան սուղ գիւ վերջին մահացու հարուածը
 (coup de grâce) կու տայ: Այս ծրագրին ըստ եզրերաց՝ է առա-
 քելական եւ նորածին եպիսկոպոսական եկեղեցւոյն փլատակման,
 փնչպէս բոլոր մեր հեղինակին լեզուն՝ որն որ առաքելական լե-
 զուին շատ մօտ կը հնչէ, եւ կը տեսնուի՝ թէ եկեղեցական
 մատենագրութեան ծաւալաբար հոսելու դեռ աստնն եկած
 չէ, անոր դէմքը սակայն գարնանային ընծիւղն է, քիչ խօսք
 բայց շատ յոժ, սուղ բայց խորունկ, մէկ խօսքով՝ առաքելական
 հարց պինդ առաջիններուն լեզուն:

Աստի «Ախրակէ օր» մըն է՝ որ կը ժողովն «եղբարք»
 Գոնէ Ասիոյ եօթն եկեղեցեաց մէջ արդէն ասանկ կ'անուանէր
 այն օրը²⁶, անշուշտ իրրեւ դիմագրութեամբ²⁷ հրեական «չա-
 բաթ աւուր», որ այն կողմերը կ'անուանէր նաեւ «չաբաթն մեծ»²⁸,
 ժողոված տեղերնին «տուն» մըն է. (տեսանք որ Ղեւ-
 կիոս նոյն իսկ Առաքելոյն, ի կենդանութեան, կառուցուած
 եկեղեցի կը շարժազգիէ): Առաքելական վարդապետութե-
 նէն եւ աղօթքէն ետքը, դեռ առաքելական գրուածոց մէջ
 տեսնուած սովորութեան համեմատ՝ հոս բառով, այս ինքն միոյ
 տեսակին անուամբ մէկայն ալ կ'իմացուի, եւ բոլոր սրբազան

²⁵ Արոնց վրայ՝ Իգնատ. առ
 Եփես. գլ. Բ. — Աւրիշ Անեսիմոս
 է ասիկայ, եւ ոչ ան՝ որ Փիլիմոնի
 ծառայ էր եւ Պաւղոս շահեցաւ, եւ
 ըստ Առաքելական Մահմանագր.
 Գիրք Է. գլ. 48.) ի Բերիա Մակե-
 զանացոց եպիսկոպոս եղած. չէ թէ
 վնակ Իգնատիոսն հապա նաեւ

մեր Առաքելայէն յառաջ Հառմ
 բարձարեկութեամբ վկայած էր:

²⁶ Յայտն. Ա. 10:

²⁷ Իգնատ. առ Մազնես. գլ.
 Թ. Μηκέτι σαββατιζοντες, ἀλλὰ
 κατὰ κυριακὴν ἑορτίζοντες.

²⁸ Ի վկայութեան Արմինի:

գործողութիւնը կը բովանդակի ասութեամբ բեկանելոյ հասցին, այս ինքն՝ բեկման հացին²⁹: Բայց ասիկա մնալով՝ եկած է քահանայն էն՝ εὐχαριστία անունը, Առաքելոյն խօսքին մէջ նաեւ պարագ, προσφορά, զորոնք հազիւ քանի մը տարի ետքը կը տեսնենք Իգնատիոսի բով ալ: Այս խորհուրդը մեր հեղինակը վսեմ կերպով կը կոչէ՝ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου καὶ ἡ ἀγία εὐχαριστία, ինչպէս կ'երեւայ՝ իրրեւ համանշան եւ համահնչիւն միանգամայն: 'Կոյնպէս ի ճաշակման՝ «հացը» մինակ կը յիշատակուի՝ բնականապէս այն ատեն «կարկառեալ», այս ինքն՝ ձեռքով կրկրնցուած՝ որ գայ աննու իւրաքանչիւր «եղբայր», անշուշտ իմանալով սրբազան բաժակին ալ մասնակցութիւնը՝ որն որ սուրբ Գրոց սովորական ոճով գարձեալ կը լռուի: Այսպէս «քահանայ», կ'ըսէ Առաքելոյն համար հեղինակը, այս ինքն՝ այն աղօթքն ըրաւ՝ որուն կը յարին Քրիստոսի խօսքերն առ ի սրբագործութիւն: Վասն զի որոշ ձեւերով պատարագի՝ «ախերգաններ (praefationes, contestationes) տակաւին մեր հեղինակին ծանօթ չեն. ասոնք դեռ առաքելական արանց սրտէն ազատութեամբ՝ ըստ պարագայից եւ պիտոյից կը բխէին: Սուրբ Գիրքէն ետքը մինչեւ ցՅուստինոս վկայ³⁰ չունինք ասկէ լուսաւոր պատարագի ծրագիր մը:

Յայս վայր են, աղէկ կամ գէշ, մեր արտաքին եւ ներքին ապացոյցները՝ առաջիկայ գրութեան յունական ծագման, վաւերականութեան եւ անխանգար մնալուն նկատմամբ: Եթէ ասոնք իրօք կ'արժեն, այն ատեն արգասիք մը յառաջ եկած կ'ըլլայ՝ որն որ ստուգիւ արհամարհելի չէ, այս ինքն՝ եկեղեցական մատենագրութեան ոչ մեծ՝ սակայն մեծագին հանգանակութիւն մը երկրորդ դարուն առաջին տարիներէն, սրբազան հնախօսութեան եւ հրամանական աստուածաբանութեան յիշատակարան մը, եւ ի վերջոյ՝ ընթերցուած մը լի օծութեամբ, ում եւ իցէ մեծապէս շինութեան առիթ:

Վրանի մը խօսք ալ ասոր ձեռագրաց վրայ:

Յոյն բնագրին համար կրնայ կարծուիլ՝ թէ ի սկզբան շրջաբերական թուղթ մը ձեւացուցած ըլլայ Եփեսոսի եկե-

²⁹ Ղուկ. ԻԴ. 35: Գործոց Բ. 42 եւ 46. Ի. 7:

³⁰ Պատասխ. Ա. յամի 150:

ընցւոյ կողմանէ մէկալ վեց քոյր եկեղեցեաց գրուած, Պողի-
կարպոսի Վկայութեան համար Զմիւռնայ եկեղեցւոյն կողմանէ
գրուած թղթոյն պէս, եւ ետքէն մերկացընելով նամակի
ձեւերէն՝ հիմնական կերպարանքն առած ըլլայ: Բայց ասիկայ
անշուշտ տարտամ կարծիքէ մ'աւելի արժէք չունի: Հայոցն
վերնագիրն ալ եւ փառատրական վերջն ալ նախնական հարա-
զատութեան նշաններ կ'երեւցընեն:

Սակայն այսպէս ըլլայ կամ այնպէս, յայտնի է՝ որ այսչափ
կարճ գրուածք դժուարաւ կրնայ ինք ինքնակաց պահուիլ՝ չկրնա-
լով գիրք մը ձեւացընել, հապա ուրիշ գրութեան մը հետ
կամ անոր յարած մինակ կրնայ երթալ տարածուիլ: Ծանօթ
բան է մէկալ կողմանէ՝ որ առաքելական արանց գրուածք շատ
անգամ սրբազան Գրոց հետ իրբեւ յարած կը գտնուին: Հայոց
քով ալ, չի կրնար ասոր տարակուսուիլ, որչափ ալ զանազան
տեղեր առնուած գրուած է մեր «Հանդիսոր» (Ճաշոց, Մաշոց,
Ճառընտիր,) բուն սկզբնական տեղը, որչափ մեր ծանօթութիւն-
ները կը հասնին, Աստուածաշունչ մատեանն է: Ասոր վերջը
կը գտնենք զանիկայ, ինչպէս ըսած ենք, բաւական յաճախ՝
յերկաթագրէ ի բոլորագիր փոխուող Աստուածաշունչ մա-
տենից մէջ: Չէ յաջողած մեզի այդ տեսնել, երկաթագիր սրբ-
բազան Մատեան. չկայ Վենետիկ եւ ոչ մի, եւ ոչ Իջմիածին՝
որն որ ըստ այսմ մասին հարուստ է, ինչպէս անոր մատենա-
գարանին ցանկէն կ'իմացուի: Բայց ինչպէս կրնանք տարակուսիլ՝
որ երկաթագիրներէ փոխանցած չըլլայ բոլորագիրներուն՝ այս
մեր գրութիւնը: Ոչինչ ընդդէմ է՝ որ դեռ երկաթագիր մա-
տեան մ'առջեւ առած իւր մեկնութիւնը կը գրէր Լամբրոնացի:
Ճաշոցներու եւ Մաշոցներու մէջ գտնուած բնագիրը շատ
տեղ յայտնի կամայական աղաւաղութիւններ ընդունած է, նոյն
իսկ երկաթագիր օրինակաց մէջ, ինչպէս Վենետիկոյ երկաթագիր
Ճաշոցը՝ որն որ Թ. դարէն կը կործանուի, եւ ասանկով խանգա-
րեալ բնագիր մը իրարու անանցած է: Ուստի չէ թէ միայն
կ'երեւայ՝ որ սրբազան Գրոց հովանւոյն տակ՝ պատասպարութիւն
եւ յարգութիւն գտած է մեր բնագիրը, հապա նաեւ այնչափ
ատեն ամբողջ եւ անխառն կրցած է պահուիլ:

Հարուստ էին մեր հարք Ե. դարուն առաջին կիսուն՝ սուրբ
Գրոց օրինակներով՝ որոնք այն ատեն իբրեւ «ստոյգ օրինակք

Գրոց³¹, մեծամեծ թագաւորական ծախքերով Հայաստան բերուեցան: Ո՞վ գիտէ թէ այս յոյն օրինակներէն մէկը, գուցէ Եփեսոս գրուած, « երանելոյն Յովհաննու Հանգիտաբ» չունէր Աւետարանին վերջը:

Ի մասնաւորի մեր կիրառութիւն ըրած օրինակներուն համար պէտք ենք ըսել՝ թէ ունեցանք բաւական օրինակներ, վասն զի վստահ ենք որ լիութի ունեցանք հարազատ ընթերցուածն որոշելու համար հարկաւորը:

Մեր վաւանց մատենագարանին թիւ 14 մատեանը՝ որուն հետ հասարակօրէն կը համաձայնի Լամբրոնացին, կ'ըլլայ մեզի հինն առաջիկայ բնագրիս: Փորձով տեսած ենք՝ որ պէտք չեն արհամարհուիլ մէկալնոնք որ քանի մը մանր տարբերութեամբ իրր առանձին օրինակաց ցեղք կը ձեւանան. ի բաց կ'առնուի մեր ճառընտրոյնը՝ որն որ քանի մը տեղ՝ ալ մեկնողական վերադրութիւններու կը զառածանի: Սակայն աւելի եւս զգուշաւորութիւն պէտք է հետեւոյն ճաշոցի եւ հետեւոյն Մաշտոցի, թէ պէտ եւ երկաթագիր ըլլան, ինչպէս ըսինք. շատ բան անոնց ունեցած բնագրին մէջ ազատօրէն խոթուած ըլլալով: Այս կարգէն էին քանի մը հասն որ այս գրութիւնը տպագրութեան տայէն ետքը ձեռքերնիս եկան. 1. Վենետիկէն՝ վերոյիշեալ երկաթագիր ճաշոցինը, սկսեալ՝ « Հանգիտ երանելոյն տեառն Յովհաննու եւ աւետարանչի տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. » եւ կը մնայ անկատար՝ հասնելով « Եւ զայս ասացեալ եկաց յաղութս ամենեքումք եւ ասէ. ով տէր ամենակալ որ զպս: » — 2. Վիեննայէն՝ մեր Մատենագարանին թիւ 36 Մաշտոց երկաթագիր անթուական: — 3. Գարձեալ թիւ 28 Մաշտոց միջակ երկաթագիր, թուական ՈԿԳ. (1214.) — եւ վերջապէս 4. Ընտրելագոյն մը Վենետիկէն՝ նոր հոն մատենագարանն եկած բրդգզեալ, Ո՛ՄԵ. (1208) « յԱտրեմայր յանապատին Ծոփաց » գրուած:

Համառոտութեան համար՝

Մեր թիւ 14 մատեանը կ'ըլլայ՝ Ա: — Նոյն գրատան թիւ 29 օրինակը՝ Բ: — Լամբրոնացոյն գործածածը՝ Լ: — Վենետիկ տպագրութեանց օրինակը՝ Վ: — Հոս Զոհրապին

³¹ Կորիւն ի վարս Մեսրոպայ, էջ 21:

“Տպագիրն” ըսածը կը նշանակուի՝ Կ: — ճաշոցինը՝ ճԸ: — ճառընտրոյնը՝ ճ: — Կ. Պոլոյ Մաշտոցինը՝ Մ: — Վերջապէս Վատիկանեան մատենադարանին հայ գրոց թիւ 1 օրինակինը, որն որ ամբողջ բոլորգիր Աստուածաշունչ մատենան մըն է՝ ՎՏ:

Վատիկանեան գրատան Արևելեան գրոց ցանկին մէջ՝ հայ ձեռագիր մատենաներն ստորագրելու ատեն՝ կ'ըսէ Կարդինալ Մայի թէ այս Cod. I, նշանակուած Աստուածաշունչ մատենին “Կոր կտակարանաց մասին մէջ չկայ Անյայտ (apocryphe) գիրք, բայց եթէ Յովհաննու Աւետարանչին Կնքման կամ մահուան պատմութիւնը:” Պակայն այս դատաստանը բազմահմուտ ծիրանաւորին հասուն խորհրդով ըրած դատաստաններէն չենք համարիր, վասն զի ինքն իսկ հոն Յառաջարանին մէջ (էջ XVIII.) “Հայկական գրոց վրայ ի վերջոյ գրուած տեղեկութիւնը Հայք ոմանք հմուտք շինած են, կ'ըսէ. ես լատիններէն թարգմանած եմ”:

Ուրիշ օրինակ մ'ալ կայ Հռոմ, բաւական ընտիր՝ Casanatensis ըսուած Մատենադարանին (նշան՝ ց. III. 2.) հայերէն Աստուածաշունչ մատենին մէջ (էջ 234), Յովհ. Աւետարանէն եւ Յայտնութենէն ետքը. գրուած ի վանս Մեծոփայ յսմի Պ29:

ՀԱՆԳԻՍՑ ԵՐԱՆԵԼԻՈՅՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ՜:

Ա. Լյբ ընդ եղբարս² Երանելին Յովհաննէս մեծա-
ուրախութեամբ ի Տէր: ԼԵ յաւուր միում քանզի կիւրա-
կէ էր³, եւ եղբարքն ամենայն ժողովեալ էին առ նա⁴,
սկսաւ խաւսել ընդ նոսա⁵ այսպէս. Լեղբարք⁶ եւ ծա-
ռայակիցք⁷ եւ հաղորդք Տեառն արքայութեանն⁸: Չի-
տէք⁹ եթէ քանի զաւրութիւնս ի ձեռն իմ՝ ետ ձեզ Աս-
տուած, քանի նշանս,¹⁰ քանի շնորհս, որպիսի՝ վարդա-

¹ Այսպէս մեր օրինակն Ա. իսկ
Վ. «Հանգիստ սրբոյն Յովհ. առա-
քելոյ եւ աւետարանչի. 7 Բ. «Հանգ-
սրբ. Յովհ. աւետ. ի Տէրո, որոնք
յայտնի նորագոյն կը հնչեն: Վ.
կ'աւելցընէ նաեւ ի վախճանի՝ «սուրբ
առաքեալն եւ աւետարանիչն Յովհ. 7.
ուր բոլոր գրուածոյս մէջ միայն
«Երանելին Յովհաննէս» կամ «Երա-
նելին» կը տեսնենք, ոչ այնչափ պա-
տուազիր ածական, որչափ յայտա-
բար ի Տէր հանգուցելոյ, ալ կեն-
դանի ձեռողի: Ուստի կը մնայ մեր
հարազատ վերնագիրն Ա. օրինակին,
յու նականն եղած ըլլալով հարկաւ
κοίμησις του μακαρίου (կամ μακα-
ριου) 'Ιωάννου.

² Այս ինքն ընդ հաւատա-
ցեալս:

³ Ա. Բ. Ա. Վ. «յաւուր միում՝
քանզի կիւրակէ էրո, իսկ Վ.
«յաւուր միում՝ կիւրակէի ո, եւ
Վ. Տ. մեր Մատենադար. թիւ 36
երկթգ. Մաշտ. վերջապէս «յաւուր
կիւրակէի ո, Գրեթէ ստոյգ է մեզի
թէ առաջին ընթերցումս քարդա-
րուածն է հին (Ե. դարու) ընդօրի-
նակողէ մը. շատ ուրիշ փորձերէ մեզի
ծանօթ գէպք մը, թարգմանչին
նախնական գրածը կ'ըլլայ երկրորդը,
մանաւանդ թէ երրորդը պարզապէս
«յաւուր կիւրակէի ո բոլորովին ձայ-

նակից Յայտնութեան գրոց Ա. 10.
էն տի արձանի դմբք ըստածին:

⁴ Ա. Բ. Վ. 1208՝ տարւոյն
Մաշտ. Մաշտ. տպ. 1807՝ «եւ եղ-
բարքն ամենայն ժողովեալ էին առ
նա», որն որ կ'երեւայ գարձեալ հին
ընդօրինակողին փոփոխութիւնը,
նախնականն ըլլալով նուազ վսեմ՝
«ընդ ժողովել եղբարքն առ նա ո՝
ինչպէս ունին Վ. ՃԼ. Վ. իւնն. թիւ
36 երկթգիր Մաշտ. Վ. ենեակոյ
երկթգ. ՃԼ. եւ վերջապէս Վ. Տ.:

⁵ «Ընդ նոսա ո ըստ Ա. Բ. Վ.
Վ. գոր չունին Ա. Վ. Տ. մեր երկթգ.
թիւ 36 եւ 28 օրինակք. Վ. ենե-
ակոյ երկթգ. ՃԼ:

⁶ Վ. Ա. Պ. Բ. Մ. չունին
«իմ ո. ունին Ա. Վ.:

⁷ Վ. Մ. կ'աւելց. «եւ ծա-
ռայակիցք ո. չունին Ա. Բ. Ա.
Վ. Տ. եւ ոչ Ճ. կը հնչէ կասկածելի:

⁸ Բառք եւ գաղափարք ոչ սա-
կաւ ձայնակիցք Յայտնութեան Ա.
9. «Ես Յովհ. Եղբարք մեր եւ հա-
ղորդակից (այլ օր. հաղորդ) ի նեղու-
թեան եւ յարայութեան եւ ի համարե-
րութեան ի Բերտոս ո:

⁹ Ա. «գիտացէք ո՝
10 Վ. եւ Բ. կ'աւելցընեն՝ «քանի
արուեստս ո (τέρας), չունին Ա. Ա.
Մ. Վ. Տ. Մաշտ. տպ. 1807, մեր թիւ
28 եւ 36 երկթգ. օրինակք:

DORMITIO BEATI JOANNIS ¹.

I. ERAT inter fratres beatus Joannes magno cum gaudio in Domino. Cum autem die ² dominico ³ essent in unum congregati fratres, ita eis incepit loqui:

Fratres mei et conservi ⁴ ac participes regni Domini ⁵, vos scitis quot virtutes per me donaverit vobis Deus, quot signa ⁶, gratias, doctrinas, praesidia, recreationes, ministeria ⁷, gloriam, fidem, concor-

¹ Vetus genuina epigraphe ex Cod. 14 biblioth. Mechth. Vienn. optima notae; graece procul dubio: *Κοιμησις τοῦ μακαρίου Ἰωάννου* conf. supra p. . . locum S. Epiphanii; alii codd. alia adiungunt epitheta, quae tempora posteriora redolent, ex. gr. Venetus: „Dormitio Sancti Joannis Apostoli et Evangelistae“, item in fine: „Sanctus Apostolus et Evangelista Joannes.“

² Sic Vat.; alii addunt: quodam.

³ Apocal. I. 10. Ἐν τῇ κνριακῇ ἡμέρᾳ.

⁴ Unus Venet. addit: cohaeredes; valde dubitandum de illius genuinitate.

⁵ Satis consonat cum Apocal. I. 9.: Ἐγὼ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς ὑμῶν καὶ συγκοινωνός (alii: κοινωνός) ἐν τῇ θλίψει, καὶ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ ἐν Χριστῷ.

⁶ Add. nonnulli codd.: quot prodigia (τέρατα).

⁷ Graece sane: δυνάμεις — — σημεῖα — — διδασχάς, προστατείας, ἀναπαύσεις, διακονίας, κ. τ. λ.

dias, donationes, charismata; qualia et quot vobis data, oculis vestris conspexistis⁸. Dona autem quae oculis istis videri nequeunt, nec auribus istis percipi possunt.

II. Manete igitur in eo⁹, memores eius in omni opere vestro. Scitis¹⁰ enim mysterium dispensationis datum hominibus, et qua de causa¹¹ a Domino eis datum sit. Hortatur vos ipse Dominus per me, ut permaneatis sine contumelia, sine dolo, sine luxuria. Scit enim contumeliam, quae a vobis perpetratur, scit et ignominiam, scit dolum quoque, scit et luxuriam, cum inobedientes eritis praeceptis eius sanctis. Nunc Dominus a vobis tristitia non afficiatur, qui bonus, clemens, misericors, sanctus¹², integer, illibatus, purus, solus, unus, immutabilis, iustus, candidus¹³, ira

⁸ Addit Vat : et percepistis auribus vestris.

⁹ Manete etc. Conf. I. Joan. III. 6. Πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων ἀχῆ ἀμαρτάνει. Ibid. III. 24. Ὁ τηρῶν τὰς ἐντολάς αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει. Etiam II. Joan. 2.

¹⁰ Manifestum est nostrum Apostolum uti saepe saepius verbis οἶδαμεν, οἶδατε in suis exhortationibus. I. Joan. II. 2, 5, 13. V. 15, 19, 20. III. Joan. 12.

¹¹ Χάριν τίνος. I. Joan. III. 12.

¹² Sanctus, integer; graece ὁ ἅγιος, ὁ ἀγνός; illibatus, purus: ὁ

ἄμωμος (ἀμώμητος), ὁ ἀποδουλωμένος. Pro ultima voce in textu armeno habetur *անհրթ* (immaterialis); certe versio pene materialis graecae vocis: *δουλωμένος* aut *ἀποδουλωμένος*. Bene inspecta vi vocis armenae, in graeco textu fuisset altera forma: *ἀποδουλωμένος*, quae vox bis invenitur in epp. Ignatii Martyris, discipuli nostri Apostoli, (Ep. ad Rom. initio, et ad Philad. c. III.) Videtur interpretes Haicanum per errorem derivasse etymologiam huius vocis ab ὕλη (materia), non autem a vocabulo ὕληαι, (res faeculentae.)

¹³ Arm. *անկեղ* = ἄδολος, dolli expers.

պետու թիւնս, վերակացու թիւնս, հանգիստս, սպասաւորու թիւնս, փառս, հաւատս, միարանու թիւնս, ձիրս, պարգեւս: Արչափ եւ քանի տեսէք աչօք ձերովք¹¹ զտրեալսն ձեզ: Արք ոչ երեւին աչացս այսոցիկ՝ եւ ոչ ահանջացս այսոցիկ լսել լինին:

Բ. Արդ հաստատեցարուք ի նա¹² յիշելով զնա յամենայն գործս ձեր: Գիտացէք¹³ զխորհուրդ մատակարարութեանն¹⁴ որ եղև ի մարդիկ, թէ ոյր աղաղաւ¹⁵ արար Տէր: Աղաչէ զձեզ¹⁶ ինքնին Տէր ի ձեռն իմ¹⁷, կամեցեալ մնալ¹⁸ առանց թշնամանաց, առանց նենգութեան, առանց անառակութեան: Վանզի գիտէ եւ զթշնամանն որ ի ձէնջ, գիտէ եւ զանարգութիւն, գիտէ եւ զնենգութիւն, գիտէ եւ զանառակութիւնն ի ստունգանն ձեր ի սրբոց պատուիրանաց նորա: Արդ մի տըրամեացի ի ձէնջ բարերարն,¹⁹ զթածն, ողորմածն, սուրբն, յստակն, անարասն, անհիւթն²⁰, միայնն, մին, անփո-

¹¹ ԱՏ ունի աւելի « եւ լուսոյք ականջօք ձերովքն, որն որ արհամարհելի չ'երեւար: »

¹² « Հաստատեցարուք ի նա » համեմատելի ընդ Ա. Յովհ. Գ. 6.

¹³ « Ամենայն որ ի նմա է հաստատեալ, ոչ մեղանէ » յոյնն ἐν αὐτῷ μένων, ոչ ցոյցէս հոն՝ համար 24. « Որ պահէ զպատուիրանս նորա, ի նմա է հաստատեալ. (ἐν αὐτῷ μένει.) » Տես եւ Բ. Յովհ. 2:

¹⁴ Ա. Բ. « գիտացէք » Վ. Լ. Ճ. Մ. « Գիտէք »: Աս բայք հոս, ասիէ վեր, ասիէ վար ստեղ կրիչնուան որուն յի յիշեցընէր Ա. Յովհ. Բ. 2, 5, 13. Ե. 15, 19, 20: Գ. Յովհ. 12:

¹⁵ Ա. « զմատակարարութեան խորհուրդս » այլք՝ ինչպէս վերը: Բ. « ի մարդիկ » որն որ զսեմագոյն կ'երեւայ քան « առ մարդիկ », ինչպէս այլք ունին:

¹⁶ « Այլ աղաղաւ » կը յիշեցընէ չαρίεν τεινος, « յոր սակս » Ա.

Յովհ. Գ. 12: երկիժ. Ճ. Վ. Կ. նեակ. « որ աղաղաւ »:

¹⁶ Վ. Բ. կ'աւելց. « եղարք » շունին Ա. Լ. Մ. Ճ. նաեւ Բ. զուրմառ զուրմառ:

¹⁷ Վ. Բ. Ճ. Մ. յաւելուն « եւ մաղթէ », շատ հաւանականարար խորթ է, շունին Ա. Լ. Վ. Տ:

¹⁸ Ա. Ճ. « կամեցեալ մնալ » Վ. Բ. « կալ մնալ, Վ. Տ. Լ. Մ. « կամեցեալ մնալ » ձեզ »: Բայց մեկն լուստեն Լամբր. չի գիտէր յեղբ իրբեւ թէ Տէր կ'ուզէ ինք առանց թշնամանաց . . . մնալ (ի կողմանէ մարդկան):

¹⁹ Սոփորական է մեր հիներուն « բարերարն բառով փոխադրել ἀγαθός (բարի) բառը: »

²⁰ Աս բառերէն « սուրբն, յստակն » կրնան օ՝ ἀγιος, օ՝ ἀγνός ըլլալ, ինչպէս Յայտն. Գ. 7. եւ Ա. Յովհ. Գ. 3. սակայն բոլորովին ստոյգ յաջորդբառերը « անարասն, անհիւթն », որոնց մէկը օ՝ ἄμομος:

փոխն, ստոյգն²¹, աննենդն, անցասումնն. որ ի վերն²² է քան
 գամենայն ստեղի եւ իմանալի անուն Աստուած իմ Յի-
 սուս²³: Ուրախ լիցի ի բարեոք կրանաւորութեանն²⁴
 մերում²⁵, խնդացէ ի սուրբ կեանս մեր, հանդիցէ ի
 պարկեշտ վարսն մեր, անհոգ լիցի ի ժուժկալութեան մե-
 րում, հաճեցի ի միաբանութեան մերում, ժպտեցի ի
 զգաստութեան մերում, բերկրեցի ի սիրելն մերում զնա:

Գ. Օչայսայժմ խաւսիմ ընդ ձեզ²⁶, եղբարք, փու-
 թացեալ²⁷ յառաջիկայ գործն ձեր արդէն իսկ կատարեալ
 ի Տեաննէ²⁸: Վանդի զի՞նչ այլ ինչ ունիցիմ ասել
 ձեզ²⁹: Ունիք զԱստուծոյ ձերոյ զգրուականն: Ունիք
 զբարերարութեան³⁰ նորա զտուրս: Ունիք զանհրաժեշտ

իսկ մէկաբն՝ ὁ ἀποδειλισμένος, բառ-
 մը՝ որն որ Յովհաննու աշակերտին՝
 Իրնատրոսի վկայի քով երկիցս
 կը գտնուի, առ Փրիադեղփացիս
 թղթոյն գլ. Գ. եւ առ Հ. ումիցեցիս
 թղթոյն սկիզբը: Աս վերջի թղթոյս
 հայ թարգմանք (Սոփեք ԻԲ. էջ
 171.) շատ աղէկ թափանցեցով յոյն
 բային կազմութեանը թարգմանած
 է այս խօսքը՝ ἀποδειλισμένοις ἀπό
 παντός ἀλλατριον χρώματος, «պար-
 լետւ (այս ինքն՝ մարտիր) յամենայն
 օտար գունակէն»: Այս պայէս մեր
 Հանգստեան թարգմանիչը՝ որն որ
 յիշեալ յունական բայը ὑλιζέειν կամ
 δειλιζέειν կամ ἀποδειλιζέειν կարծած
 է ὕλη (նիւթ, հիւթ) բառէն յառաջ
 եկած, քան թէ ὑλίαι (մրուր) ասինէն:
 («Միւթոյ անունն ի նոցա լեզու ի
 մրուր մերձ է ու իշգրիկ, Ա»)

21 «Ստոյգն»՝ հայերէն հոմ է.
 կրնայ պատասխանել թէ առ δίκαιος,
 ինչպէս Ա. Յովհ. Ա. 9. Բ. 29.
 եւ թէ առ ἀληθινός ինչպէս Յայտն.
 Գ. 7. «Այսպէս առ սուրբն, ճշմա-
 րիանն, թա՛ ձեւ լեցու է անոց, ὁ ἀλη-
 θινός.) Բովի բառերն աւելի այս
 վերջին իմաստը կու տան:

22 Ասանկ յառաջին կ'երեւայ
 քաղանութեան օրինակներ, սակայն
 առհասարակ կը գրուի «ի վեր է ու»

23 Բ. Ա. Տ. «Աստուած Յիսուս ու»
 24 Բարեոք կրանաւորութիւն
 — սուրբ կեանք — պարկեշտ վարք
 — ժուժկալութիւն — միաբանու-
 թիւն — զգաստութիւն կ'երեւայ
 թէ պատասխանէն առ καλοκαγαθία
 (Իզնատ. առ Եփես. ԺԳ) — τὸ
 ἀγνόν ζῆλον — καλή ἀναστοργή —
 ἐγκράτεια — ὁμόνοια — եւ այլն:

25 Ա եւ այլք բազումք՝ «ձերում ու»
 բոլոր պարբերութեան մէջ:

26 Ծանօթ ձեւ ասութեան առ
 Յովհաննու՝ ԺԷ. 11. ԺԳ. 1. 25,
 33: Ա. Յովհ. Բ. 26. Ե. 13:

27 Ըստ երկրորդ նշն. բառին,
 այս ինքն՝ իրրեւ հոգացեալ, փոյթ
 արարեալ, օրոնդաձորեց, sollici-
 tus, studens. Իսկ Ա եւ Կ ունին
 «փութացեք ու»:

28 «Գործն ձեր արդէն իսկ
 կատարեալ ի Տեաննէ ու», Ա. Ա. Բ.
 «ի Տէր ու», Ա. Բ. Ա. Տ եւ Ուսուց
 առ Չհրապայ՝ «ի Տեաննէ ու» բոլորն
 ըսուած ըստ Յովհ. ԺԷ. 4 «Զգործն
 կատարեցի զոր ետունքն զիս ուսու եւ
 Գ. 34. Ե. 36:

29 «Ունել ինչ ասել ու» կամ
 «գրել ու» ստեղծ առ Յովհաննու
 (Ա. եւ ու.) ԺԳ. 12: Բ Յովհ. 12: Գ.
 Յով. 13:

30 Տեւ վերը Ծան. 19:

carens¹⁴, qui omne nomen, quod fari et intelligi potest, superat Deus meus Jesus. Laetetur igitur de nostro probo vivendi modo, gaudeat de nostra sancta vita, reficiatur in nostra honesta conversatione, tutus¹⁵ vivat super continentiam nostram, complaceat concordiae nostrae, subrideat super castitatem nostram, aequo animo sit, cum illum diligimus.

III. Nunc autem vos adloquor, fratres, curam habens praesentis operis vestri, jamdudum a Domino perfecti¹⁶. Quid aliud habeam vobis dicere? Habetis enim pignus Dei vestri¹⁷, habetis donationes bonitatis illius, habetis inevitabilem eius adventum. Quo-

¹⁴ Arm. *անդամու ին* = *անորոց*,
aut *անորոց*. Const. Apost. lib. II.
c. 53. ed. Pitra.

¹⁵ Arm. *անհոյս* = *անհոյս*.

¹⁶ Refertur ad Joan. XVII. 4.
Τὸ ἔργον ἐτελείωσα, ὃ δίδωκας μοι.

¹⁷ Polyc. ad Philipp: Pignus iustitiae, quod est Christus, qui sustulit peccata nostra in corpore super lignum.

niam si in peccatis non adhuc fueritis, quae ignoranter perpetrastis, pareet vobis. Si autem eo cognito¹⁸ et misericordia ab ipso consecuta, eandem vitam duxeritis, praeteritum quoque vobis computabit¹⁹ et misericordiam²⁰ ab eo non consequemini.

IV. Et haec dicens ita deprecatus est:

Heus qui hanc coronam tua contextisti textura²¹, Jesu; qui hosce multiplices flores tuo immarcescibili flori coniunxisti²²; qui haec tua salutaria verba seminasti; qui curator es servorum tuorum et medicus, qui gratis sanas; qui bonus et minime fastosus²³ es; qui solus misericors et hominum amator, qui solus salvator et iustus; qui sempiternus es atque in omnibus et ubique praesens Deus meus Jesu; tu donis tuis omnes, qui in te sperant, protege, qui omnes machinationes ac impetum accusatoris nostri cognoscis.

¹⁸ I. Joan. II. 4: 'Ο λέγων ὅτι ἔγνωκα αὐτόν, καὶ ἐντολάς αὐτοῦ μὴ τηρῶν. . . Eadem fere de non peccando exhortatio reperitur apud I. Joan. I. 6—10.

¹⁹ Nempe propter ingratitudinem.

²⁰ Nonnulli codd.: partem et misericordiam. Cod. Casanatasensis: partem aut misericordiam.

²¹ Forsan de episcopo et presbyteris et diaconis. Ita enim et

Ign. ad Magnes. c. XIII.: cum dignissimo episcopo vestro, et digne contexta spirituali corona presbyterii vestri (ἀξιοφλόγον πνευματικοῦ στεφάνου τοῦ πρεσβυτερίου ὑμῶν) et cum diaconis Deo placentibus.

²² Poëta armenius saeculi VII. in hymno in laudem Virginum Rhipsimianarum hanc periocham ita suam fecit: „Flores materiales flori sunt connexi immateriali.“

²³ Arm. ἀνώδρωρτοι. ἀν = ἄτυφος.

զգալուստ նորա: Ծի թէ ոչ եւս մեղեցեք, զոր յանգի-
տութեանն գործեցեք՝ թողու³¹ ձեզ: Ապա թէ գիտա-
ցեալ զնա եւ ի նմանէ, ողորմութիւն գտեալ՝ նոյնպէս
վարիք³², եւ զառաջինսն³³ եւս համարեցի ձեզ, եւ ոչ
ընկալջիք ողորմութիւն³⁴ ի նմանէն³⁵:

Գ. Աւ զայս ասացեալ³⁶ յազաւթս եկաց այսպէս:

Ո՞ր³⁷ զգասկս զայս հիւսեցեր քոյով հիւսմամբդ
Յիսուս. ո զբազում ծաղիկս զայս յանթառամ ծաղիկդ
քո յաւդեցեր³⁸. ո սերմանեցիր զկենարար բանս քո զայ-
ստիկ. ո միայնդ եւ ինամակալ քոյոց ծառայից եւ
բժիշկ որ ձրի³⁹ բժշկես. ո միայնդ եւ բարերար եւ ան-
ամբարտաւան. ո միայն ողորմած եւ մարդասեր. ո որ
միայնդ եւ վրկիչ եւ արդար⁴⁰. ո միշտ եւ եւ յամենե-
սեան եւ ամենայն ուրեք մերձ եւ Աստուած իմ Յիսուս.
զու քոյով պարգեւաւքդ ծածկեա⁴¹ զամենեանս ոյք
ի քեզ յուսան, ո զիտես զարախաւսին մերոյ ամենայն
ուրեք զմեքենայս եւ զընտութիւն:

³¹ Ա. Բ. « թողու ձեզ » Լ. Մ.
« թողուցու ձեզ » Դ. « թողցէ ձեզ
Աստուած » Ը. Վ. Տ. « թողու ձեզ
Աստուած » Դ. — Բոոր հատուածը,
մեղանչելու եւ չմեղանչելու վրայ, կը
հնչէ Ա. Յովհ. Ա. 6—10ին պէս:
³² Դ. ման Ա. Յովհ. Բ. 4. « Որ
աւելն թէ ծանեայ զնա եւ զպատուի-
բանն նորա ոչ պահիցէ. . . »

³³ « Զառաջինն » Ա. Լ. Վ. Տ.
Մ. իսկ այլք « զառաջինսն »:

³⁴ Բ. Ը. Վ. Տ. Ո՞ր³⁴ « մասն
կամ ողորմութիւնն. կրնայ շատ աղէկ
հարազատ սեպուիլ »:

³⁵ Թողուած մեղքերն, ինչպէս
յայտնի է, հետազայներով ըստ ին-
քեան չեն կենդանանար, սակայն ըստ
բանի ապերախտութեան մտնելով
է հաշիւ կրնան յապաղել, կամ
երբեմն նաեւ արգելուլ բոլորովին
Աստուծոյ շնորհքը: « Մի յիշէր

զմեզս մեր զառաջինն, վաղվաղեցեցէ
առ մեզ ողորմութեան » կըսէր
մարգարէն:

³⁶ Վ. Մ. կը յաւելուն « առ նո-
սա » չունին Լ. Ա. Բ. Ը. Ը.
« եկաց յազ. հանգերձ ամենեքումք
այսպէս: Լ. յազաւթս եկաց այսպէս »:

³⁷ Վ. Լ. Ը. Մ. միշտ « ո որ ».
Ա. Բ. Վ. Տ. « քաղանթ ». միշտ
« ո » Ը. միայն իսկզբան « ո որ »:

³⁸ Հո իփսիմեանց Համբարձն ոյն
մէջ՝ « Ծաղիկքն նիւթեղէնք յան-
նիւթ ծաղիկն յողեցան » ասիէ առ-
նելով ըսուած:

³⁹ Աս բառը յաճախ առ Յովհ.
Յայտն. Ի. Ա. 6. Ի. Բ. 17:

⁴⁰ Ա. « բարերար » այլք « ար-
դար »:

⁴¹ Լ. եւ Ո՞ր³⁴ առ Զոհր.
« ծածկես » Ա. Բ. Վ. Մ. Վ. Տ.
« ծածկես »:

Ե. Եւ ապա խնդրեալ Հայ՝ գոհացաւ⁴² պատկառ:
 Չոր աւրհնութիւն կամ զոր պատարագ կամ զոր
 գոհութիւն⁴³ ի բեկանեղ Հայկա⁴⁴ մատուցաւ⁴⁵, այլ
 միայն զքեզ Տէր Յիսուս անուանեցուք: Փառաւորեմք
 Տէր զքո ասացեալք Հաւր զանուն⁴⁶: Փառաւորեմք
 զմուս զբանն քո⁴⁷: Փառաւորեմք զյարութիւն որ քեւ
 ցուցաւ մեզ⁴⁸: Փառաւորեմք զճանապարհն քո⁴⁹: Փա-
 աւորեմք զերմն քո⁵⁰, զբանն, զչնորհն, զհասան⁵¹,
 զաղն, զանխուս⁵² մարգարիան, զբանն, զարարն, զու-
 կանն, զմեծութիւնն, զխոնարհութիւնն⁵³ որ վասն մեր
 կռեցար՝ Արդի մարդոյ, զճշմարտութիւնն, զհանգիստն,

⁴² Այս ինքն՝ պատարագի մեր
 հիմա նախերգան (praefatio) բուսած
 մասին համեմատ աղօթքով՝ ըրաւ:

⁴³ Լ՝ « զոր աւրհնութիւն կամ
 զոր գոհութիւն » . . . : Այս կար-
 ցաւ անուանած է հիմա մեր պատա-
 րագին մէջն ալ: Յայտն. Ի. 12՝
 « Օրհնութիւն . . . եւ գոհու-
 թիւն »: Իսկ ճ՝ անկ կը նորախոսէ
 հաս. « Եւ ապա խնդրեաց Հայ եւ
 բաժակ, եւ ասէ: Չոր պատարագ
 կամ զոր գոհութիւն կամ աւրհ-
 նութիւն ի բեկանեղ Հայցիս ասա-
 ցուք: այլ զքեզ Յիսուս միայն փա-
 աւորեմք հանդերձ Հարբ եւ Հո-
 դեովդ սրբով, քանզի քո իսկ է ասա-
 ցեալ զՀաւր անուն »:

⁴⁴ Սուրբ զբոց Հայ թարգմանիչը
 Դուկ ԻԳ. 35՝ ἐν τῇ κλίσει τοῦ
 ἁγίου կը թարգմանի՝ « ի բեկանեղ
 Հայցին »: նոյնը նոյնպէս թարգմա-
 նած պիտի որ ըլլայ հոս մերն ալ:

⁴⁵ Ա, Բ, Վ, ՎՏ՝ « ի քեզ. Հա-
 ցիս անուանեցուք, այլ միայն
 զքեզ Յիսուս » (կամ « Յիսուս
 Գրիսուս »). Իսկ Կ (սա Չոհր.) եւ
 ՃՇ. Մ՝ « Հացիս մատուցուք, այլ
 միայն զքեզ Տէր Յիսուս անուա-
 նեցուք »:

⁴⁶ Յովհ. ԺԷ. 6. « Յայանեցի
 զանուն քո մարդկան ». կրտէր Տէր
 աղօթելով առ Հայր. դարձեալ՝ հա-
 մար 26՝ « Օտնուցի նոյն զանուն քո »:

⁴⁷ Յովհ. Ժ. 9. « Ես եմ գուռն,
 ընդ իս եթէ որ մտանկից, կեցցէ »:
 — « Չմտա գրանն քո » իմա.
 Չմտանկն ընդ քեզ՝ որ ես գուռն:

⁴⁸ Յովհ. ԺԼ. 25. « Ես իսկ
 եմ յարութիւն եւ կեանք »: —
 « Չյարութիւն քո » իմա նոյնպէս՝
 Չքեզ որ յարութիւնդ ես, կամ,
 զյարութիւնդ:

⁴⁹ Յովհ. ԺԳ. 4—6. « Ես եմ
 ճանապարհ եւ ճշմարտութիւն »: —
 « Չճանապարհն քո » իմա դարձեալ՝
 Չքեզ՝ որ ես ճանապարհ, կամ
 զճանապարհդ: — Այսպէս վերը
 « յանթառամ ծաղկից յաղեցիք »
 անշուշտ պէտք է իմանալ՝ ի քեզ
 որ անթառամ ծաղկից ես յոգեցիք:

⁵⁰ Գուցէ բոս մտաց Ա. Յովհ.
 Գ. 9՝ « Սերմն նորա » (Ատուծոյ):
⁵¹ Կ. ՃՇ. Ճ. ՎՏ կը կարդան
 « զհասան » կ'երեւայ թէ շատ ի-
 բրաւա՛մք: իսկ Ա, Բ, Վ, Լ՝
 « զհասան »:

⁵² Անսովորական փոխադրու-
 թիւն, ինչպէս կ'երեւայ՝ ἀνεκλάη-
 τος բառին, որն որ « անճառ »
 թարգմանուած է Ա. Պետր. Ա.
 8: Այսպէս կ'իմանայ նաեւ Լամբրո
 Իսկ Ի Վ եւ Բ՝ « անխաւս » եղած
 է՝ « անհաս »:

⁵³ ՎՏ, Կ. ՃՇ. Մ՝ ունին
 աւելի, « զխոնարհութիւնն ». չունին
 Ա, Բ, Վ, Լ:

V. Deinde panem petiit, et gratias hoc modo egit: Quam benedictionem aut quam oblationem quamve gratiarum actionem²⁴ in frangendo hoc pane²⁵ tibi offeramus! sed te solummodo, Domine Jesu, nominemus. Glorificamus, Domine, nomen Patris a te manifestatum²⁶; glorificamus ingressum portae tuae.²⁷ Tuam quoque resurrectionem²⁸ glorificamus, quae per te nobis apparuit. Glorificamus viam tuam²⁹, glorificamus semen tuum³⁰, verbum, gratiam, granum, sal, inenarrabilem³¹ margaritam, thesaurum, aratrum, rete, magnitudinem³², humili-

²⁴ Apocal. VII. 12: ἡ εὐλογία . . . καὶ ἡ εὐχαριστία . . . τῷ Θεῷ ἡμῶν.

²⁵ Graece certe: ἐν κλάσει του ἄρτου (τούτου). Comma huiusmodi apud Luc. XXIV. 35. ab interprete Bibliorum armenio conversum est: *h rēhāwēl zughēn* = „in frangendo pane“, pro „in fractione panis;“ idem videtur fecisse interpres noster.

²⁶ Joan. XVII. 6: Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις, dicebat Dominus ad Patrem; item vers. 26: Ἐγνώρισά αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου.

²⁷ Joan. X. 9: Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα· δεῖ ἐμοῦ εἶναι τις εἰσελθῆ, σωθῆσεται. — „Ingressum portae tuae.“ = Ingressum per te, qui porta es.

²⁸ Joan. XI. 25: Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις. — „Resurrectionem tuam.“ = Te, qui es resurrectio.

²⁹ Joan. XIV. 4—6: Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια. — „Viam tuam.“ = Te, qui via es.

³⁰ Eundem forsitan redolet sensum ac σπέρμα αὐτοῦ (Θεοῦ). I. Joan. III. 9.

³¹ Arm. *uēhru* videtur esse ἀνεκκλήητος, ineffabilis.

³² Arm. *shēnshēn* duplicem sensum habet, nam hac voce et μέγεθος (magnitudo) et πλοῦτος (divitiae) verti potest.

tatem³³, quoniam Filius hominis propter nos es vocatus, veritatem, requiem, cognitionem³⁴, virtutem³⁵, praeceptum³⁶, libertatem³⁷, et ad te refugium³⁸. Etenim tu, Domine, radix es immortalitatis, fons incorruptionis ac saeculorum fundamentum. Propter nos omnia haec nomina assumpsisti, ut nos, ita te vocantes, cognoscamus magnitudinem tuam, quae nobis in praesenti tempore invisibilis est, visibilis tantum sanctis, qui in te solo homine plasmati sunt³⁹.

VI. Et panem frangens eis porrexit, deprecans super unumquemque fratrum, ut digni fierent gratia Domini et sacra eucharistia⁴⁰. Et postquam ipse pariter sumpsisset, nobisque dixisset: Mihi quoque sit pars vobiscum⁴¹; et: Pax Dei cum vobis, dilecti mei, dixit Byrrho: Tecum sume duos ex istis fratribus

³³ „Humilitatem“ plures codd. non habent.

³⁴ Γνώσις, cognitio; conf. Joan. XVII. 3, 8, 25, 26. I. 10, etc. Item I. Jo. II. 13, 14. III. 6. IV. 7, 16. V. 20. II. Jo. 9, etc.

³⁵ Δύναμις.

³⁶ Probabilissime: praeceptum charitatis, de quo saepissime noster Evangelista.

³⁷ Conf. Joan. VIII. 36.

³⁸ Conf. Joan. VI. 37.

³⁹ Confer I. Joan. III. 2. 3: Οὐδαμὲν ὅτι εἰς φανερωθῆν, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὁρῶμεθα αὐτῶν, καθὼς ἐστὶν καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτῷ, ἀγνίσει ἐαντῶν, καθὼς ἐκεῖνος ἀγνός ἐστι.

Pro „in te solo homine“ oportebat verti: „in tuo solo homine“, ut fidelitas textui responderet. Consi-

deratis tamen praecedentibus locis iam supra in annotationibus sub 27, 28, 29, huiusmodi phrasis, sane propria nostro Apostolo, eundem sensum habet ac „in te solo homine.“ Praesumi posset, quod comma illud quoque: „qui hosce multipl. fl. in tuo immarcescibili flore coniunxisti“ eodem modo solvi deberet: in te immarcesce. flore.

⁴⁰ Τῆς χάριτος τοῦ κυρίου καὶ τῆς ἁγίας εὐχαριστίας. Notandus usus vocis: Εὐχαριστία, Ignatio Martyri anterior. Etiam Χάρις τοῦ κυρίου, gratia Domini, posset considerari tamquam dictio eucharistiae synonyma. — In textu nostro arm. գոհանքի (gratiarum actio); quae vox ab armeniis scriptoribus sensu eucharistiae pæne non usitatur, nisi quando virtutis de graeco.

⁴¹ Ign. M. ep. ad Polyc. c. VI: καὶ μετ' αὐτῶν μοι τὸ μέρος γίνομαι σκεῖν ἐν Θεῷ

զգիտութիւնն, զգաւութիւնն, զպատուիրանն⁵⁴, զհամարձակութիւն⁵⁵, զազատութիւնն⁵⁶, զառ ի քեզ փախուսան⁵⁷: Ծ ի դու ես, Տէր, արմատ անտահաթեան եւ աղբււր անսպականութեան եւ հիմն յախտանցն: Ընտանեալ զայս ամենայն վասն մեր՝ որպէս զի մեր կուտեցեալ զքեզ այսոքիւք՝ զխասացոք զվեճութիւն քո՝ որ է անտես ի մեզ⁵⁸ ի ժամանակի յայսմիկ, եւ սրբոց միայն տեսանելի ի միայնջ ի քում մարդն կերպարանեալ⁵⁹:

Զ. Եւ բեկեալ զհացն՝ կարկառ նոցա, ի վերայ իւրաքանչիւր եղբաւր աղաւթս առնելով՝ արժանի լինել շնորհացն Տեառն եւ սրբոց գոհութեանն⁶⁰: Ճաշակեալ եւ նորա նոյնպէս եւ ասացեալ թէ Եւ ինձ մասն ընդ ձեզ լիցի,⁶¹ եւ Խաղաղութիւն ընդ ձեզ⁶² սիրելիք, ասէ ցԻհուոս. Ըս ընդ քեզ երկուս զք⁶³ յեղբարցդ՝

⁵⁴ Ընտուշտ զպատուիրանն սրբոց, զոր « պատուէր իմ » կ'անուանէ Տէրն առ Յովհաննու. Ժ. Խ. 12.
⁵⁵ Ա. Յովհ. Բ. 28. Գ. 21. Խ. 14.

⁵⁶ Տես Յովհ. Բ. 32. 36.
⁵⁷ Տես Յովհ. Զ. 37.

⁵⁸ Բ՝ ունի աւելի « ի մեզ » և Լ՝ չունին. Ա. Մ՝ « ի մէջ ».

⁵⁹ Այս տողերն ու բիշ յեղանակում մին է Ա. Յովհաննու. Գ. 2, 3. « Գիտեմք՝ զի յորժամ նա յայտնեցի, նման նմա լինելոց եմք, զի տեսանելոց եմք զնա որպէս եւ էն. եւ որ ունի զայս յոյս յանձին, սրբէ զանձն իւր, որպէս եւ նայն սուրբ է ».

Ա. Բ. Լ. Վ. Տ. Մ՝ (« ի միայնջ ի ք. մ. ») կերպարանեալն. Կ. ՃԸ. « կերպարանեցելոցն » կամ « կերպարանելոցն ».

Ինչպէս վերին բնիք, Ծան. 52, 53, 54, այսպէս ալ հոս փոխանակ բռնու « ի քեզ միայն՝ որ մարդդ ես » կամ « ի մարդդ » բռուած է « ի քում մարդն ».

⁶⁰ Շնորհք Տեառն եւ « Սուրբ

Գոհութիւն » կ'երեւան նոյնանշան: — Իսկ « Գոհութիւն » սրբոց Հաղորդութեան նշանակութեամբ, որչափ հայերէն թարգմանութեանց մէջ գտնուի, սակայն Հայոց սեպհական գրութեանց եւ ստութեանց մէջ այնչափ սովորական եղած չորայուն ստանք չհասկնալով կ'ուզեն իմանալ կամ իմանալի բնել սանկ աղաւաղելով. « արժանի լինել շնորհացն Տեառն, եւ սրբոցն գոհութեամբ ճաշակեալ նոցա. եւ ասաց ցմեզ » . . .

⁶¹ Ա. Յովհ. Ա. 3. « Եւ ձեր հաղորդութիւն իցէ ընդ մեզ ».

⁶² Լամբ. այսպէս « Եւ ինձ մ. ընդ ձ. լիցի սիրելիք իմ, եւ խաղաղ. Տեառն ընդ ձեզ ». Ա. Բ՝ չունին « Տեառն » եւ ոչ վերջին « ընդ ձեզ ». Բ՝ չունի « իմ », աւելի համաձայն աւարելոյն գրուածոց: — Գ. Յովհ. 14՝ Խաղաղութիւն ընդ քեզ ».

⁶³ Բ ունի հոս « որք », Մ՝ եւ բաղ. « զքք », պիք միտակ « երկուս ».

Հանդերձ երկու որթովք⁶⁴ եւ փայտատաք, եւ եկ զինի իմ:

Եւ Բիւռոս առանց հեղղանայոյ⁶⁵ արար զոր հրամայեաց նմա ծառայն Աստուծոյ⁶⁶ Յովհաննէս:

Եւ ելեալ երանելին Յովհաննէս ի տանէն զնայր, առաջի զրացն⁶⁷ հրամայեալ բազմութեանն մեկուսանալ յինքենէ⁶⁸: Եւ հասեալ ի շիրիմ ինչ հզաւ ր միոյ⁶⁹, ասաց ցպատանիսն. Բրեցէք որդեակք: Եւ նոքա բրէին: Իսկ նա ստիպէր զնոսա եւ ասէր. Խորագոյն լիցի բրածոյ: Եւ նա ի բրին նոցա՝ խառնէր ընդ նոսա զբանն կենաց եւ յորդորէր զկեանքսն ընդ նմա ի տանէն, շինելով եւ հաստատելով զնոսա ի մեծութեանն Տեառն⁷⁰, եւ աղաթս առնելով ի վերայ իւրաքանչիւր ուրուք ամենեցուն: Իսկ մեք ոչինչ իմանայսք ամենեւին:

Է. Եւ իբրեւ կատարեցին զբրածն պատանիքն շուրջանակաւ՝ որպէս եւ նա կամէր, մերկանայր երանելին զհանդերձն զոր զգեցեալն էր, եւ ստանայր⁷¹ իբրեւ զանկողին ինչ ի խորութեան բրածին, եւ միայն նափորտամբն կացեալ, համբարձեալ զձեռս իւր ի վեր եւ յաղաթս կայր սոյսպէս:

⁶⁴ Ա, Վ, ՎՏ՝ «որդաւք — որդւովք — որդւովքն, յայտնիսեալ. կուղղէ Բ, Լ, Ս՝ «որթովք»:

Մետափրատէսի քով պահուած է յաջորդ «փայտատ» բառին յունարէնը՝ δίκαια, բայց որթոց յիշատակ չկայ, անոնց տեղ կը գնէ σαφείον, որն որ իբր կրկնութիւն է δίκαιայի: Կարծես մեր թարգմանը κοφίνους կարգացած բլայ:

⁶⁵ Բ, Վ, Ն յայգաղերոյն, Լ, ՎՏ, Մ՝ «հեղղայոյն»:

⁶⁶ «Ծառայն Աստուծոյ» ինք իրեն համար Յովհ. Յայտն. Ա. կ'ըսէ «(եցոյց) ծառայի իւրում Յովհաննէս»:

⁶⁷ Բոյրք մեր տեսած օրինակները կը կիտաղրեն, սրով բուն իմաստն երեւան չեղէր. փոխադրած ենք ստորակէտը «զնայր» ին առջեւ:

⁶⁸ Վ, եւ քաղանթ. «ի նմանէն»:

⁶⁹ Ա, Բ, Վ, Մ՝ «մերոյն», Լ, Ճ՝ «միոյն», Կ, Ս՝ ճՇ՝ «ուրումն»:

⁷⁰ Կ, ճՇ՝ «շինեալ եւ հաստատեալ զմեծութիւնն Տեառնի միտս նոցա» շատ մեկնողաբար բռուած:

⁷¹ Ա, Լ, Մ, ՎՏ, եւ Ո՛ւն+առ. Չոհր. «տարբանայր» յայտնի սխալ, կարծես թէ Վ, եւ Ճ՝ օրինակաց «ստանայր» եւ Բ՝ օրինակին «տարածանէր» բրածէն բաղկացեալ:

cum duobus cophinis et dolabris⁴² et sequere me.

Byrrhus⁴³ absque mora fecit id, quod praeceperat servus Dei⁴⁴ Joannes.

E domo exiens beatus Joannes ibat, ante ianuam praeciens multitudini longe a se fieri. Perveniens ad tumulum cuiusdam fratris dixit iuvenibus: Fodite filioli,⁴⁵ et ipsi fodebant terram. Ille vero sollicitabat dicens: Sit profundior fovea.

Ipsis interea fodientibus loquebatur eis verbum vitae, et exhortabatur eos, qui e domo illum comitati fuerant, aedificans et confirmans illos in magnitudine Domini et deprecans super unumquemque illorum. Nos vero nihil omnino intelligebamus.

VII. Cum perfecissent foveam in circuitu iuvenes illi, ut ipse voluerat, exiit Beatus sibi pallium, quod circum habebat, et in formam lecti extendebat illud in profunditate foveae illius, et veste tantum indutus stans sublevavit manus suas ita deprecans:

⁴² Apud Simeonem Metaphrastem: *διείλιαν καὶ σκαφεῖον*.

⁴³ Byrrhus (*Βύρρος*) diaconus ecclesiae Ephesi, de quo Ignatius Martyr: ep. ad Ephes. II. „De conseruo autem meo Burrho, secundum Deum diacono vestro, in omnibus benedicto, oro ut semper vobis et episcopo sit honori.“ — Ep. ad Smyrn. XII. „Scribo vobis per Burrhum, quem mecum misistis una cum Ephesiis, fratribus vestris, qui

omni modo me recreavit. Atque utinam omnes illum imitentur, cum sit exemplar divini ministerii (*διακονίας*). Remuneretur ipsum gratia per omnia.“ — Ep. ad Philad. XI. „Scribo vobis per Burrhum, qui missus est mecum ab Ephesiis et Smyrnaeis, honoris causa.“

⁴⁴ Idem de se Joan.: Apocal. I. 1.

⁴⁵ *Τρυφία* aut *παιδιά*. I. Joan. II. 12, 18, 28. III. 18. IV. 4. V. 21.

Heus qui in gentium apostolatam elegisti nos, qui in mundum, Deus, misisti nos; qui te ostendisti per prophetas tuos; qui nunquam destitisti, sed semper perditos salvasti; qui per omnia elementa te, Deus, manifestasti; qui brutis quoque es praedicatus; qui animam desertam et efferam, mansuetam et quietam fecisti⁴⁶; qui sitiendi verbi tui te ipsum donasti; qui mortuae absque mora manifestatus es; qui immersae in legum transgressione⁴⁷ ipse pro lege es manifestatus; qui victae prorsus a diabolo te salvatorem exhibuisti; qui vicisti adversarium eius, quando ad te confugit; qui manum tuam ad eam extendisti exiens illam a rebus infernalibus; qui minime permisisti ut illa secundum carnem vitam duceret; qui ostendisti illi inimicum eius; qui sanctam effecisti cognitionem, Deus meus Jesu; heus tu qui pater supercoelestis et Deus coelitem es, lex aethereorum et aëreorum cursus et terrestrium custos et terror subterraneorum, suscipe quoque animam tui Joannis a te forsán digni effecti.

Qui me incolumem usque adhuc servasti ab inquinamento mulierum⁴⁸; qui aspectum foeminae gravem reputari a me fecisti; qui servasti me a temporalibus fallaciis, et direxisti me ad vitam sempiternam; qui segregasti me a carnali immunditia, qui ab amara morte eripuisti me et in te tantum firmasti

⁴⁶ Hinc fortasse veterum quorundam assertio, Joannem prius animum habuisse ad iram admodum proclivem et deinde valde mitem et mansuetum fuisse.

⁴⁷ Arm. *անուրէնութիւն* = *ἀνομία*.

⁴⁸ *Αὐτολεξί* cum Apocal. XIV. 4: *Οὗτοι εἰσιν οἱ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμολύνθησαν· παρθένοι γὰρ εἰσιν.* Huc pertinet supra pag. 14 comma Leucii: „Custodisti corpus meum ab omni corruptione.“

Ո ընտրեցեր զմեզ յառաքելութիւն Հեթանոսաց, ո առաքեցեր զմեզ յաշխարհ Աստուած. ո ցուցեր զքեզ ի ձեռն մարգարէից քոց. ո ոչ դադարեցեր երբեք, այլ միշտ կեցուցանես զկարաւզն⁷². ո ի ձեռն ամենայն բնութեանց զքեզ ծանուցեր. ո եւ անասնոց անգամ քարոզեցար. ո զանապատացեալ եւ զվայրենի հոգին զգաւն եւ հանդարտ սրարեր. ո ծարաւելոյն նմա քոյով բանիւդ զքեզ իսկ ետուր.⁷³ ո մեռելոյ նմա արագ իսկ յայանեցար. ո ընկզմելոյն նմա յանաւրէնութեան արագ աւրէնք ցուցար. ո հերքելոյն նմա բնաւին ի սատանայէ ծանուցար փրկիչ. ո յաղծեցեր հակառակորդին ի քեզ ապաւինելոյն. ո ետուր նմա զքո ձեռնդ եւ յարուցեր ի դժոխական իրաց. ո ոչ թողեր նմա ի մարմնի⁷⁴ կրաւնաւորել. ո ցուցեր նմա զԹշնամին իւր. ո զգիտութիւն սուրբ արարեր Աստուած իմ Յիսուս: Ո հայրդ ես ի վեր քան զերկինս եւ Աստուած երկնաւորաց, աւրէնքդ ես եթերականաց, եւ ազականաց ընթացք, երկնաւորաց պահապան եւ երկեզ սանդարամետականաց, ընկալ զքոյոյ Յովհաննու հոգիս Թերեւս արժանի եղելոյ ի քէն:

Ո եւ զիս պահեցեր մինչեւ ի ժամն յայս անմերձ ի խառնակութենէ կանանց⁷⁵. ո եւ զհայելն ինձ ի կին մարդ ծանր զրեցեր. ո յառժամանակեայ պատրանացս⁷⁶ փրկեցեր զիս եւ ի մշտնջենաւորսն առաջնորդեցեր ինձ. ո ի մարմնաւոր աղտեղութենէ որոշեցեր զիս. ո ի դառն մահուանէ զերծուցեր զիս եւ ի քեզ միայն հաստատե-

⁷² Ընտրութիւն եւ առաքելութիւն տես ՅՏ. ԺԷ. 16. եւ ԺԷ. 18: — ⁷³ Զկարաւզնն, պոպէս Ա. Լ. ՎՏ. իսկ Ո՞ւնէ առ Զոհր. եւ Ճ՝ «զկորուսեալսն», Բ՝ զկորուսեալն», Վ՝ «զկարաւտեալսն», «կարողք», Թուրի ιοχϋοντες. —

⁷³ Յովհ. Է. 37. «Եթէ դք

ծարաւի իցէ, եկեցէ առ իս եւ արքցէ... Տես եւ Յայտն. ԻԱ. 6:

⁷⁴ Ո՞ւնէ՝ «բոտ մարմնոյ»:

⁷⁵ Բառ. առ բոտ նոյն Յայտ. ԺԳ. 4. «Սղբաւն որ ընդ կանայսս խառնակեցան, զեկուսանք են»:

⁷⁶ Բ. Վ. ՃԸ՝ «պատրանաց», Ա. Լ. Վ. Ս՝ «կենացս»:

ցեր, ո զճաճուկ ախտ հոգւոյ խնջ սանձեցեր եւ զյայտնի գործս նորա խափանեցեր, ո նեղեցեր եւ հալածեցեր զխոտվարարն որ յխ. ո անրիժ զճանապարհս խմ որ ի քեզ հաստատեցեր. ո առանց սայթաքելոյ պահեցեր զչաւիղս խմ որ ի քեզ. ո աներկմիտ ետուր զհաւատս խմ որ ի քեզ. ո զուրբ գիտութիւն որ ի քեզ սահմանեցեր ինձ. ո գործոց իւրաքանչիւր արժանեաց վարձս հատուցեր. ո եղիր յոգւոջ խնում մի ինչ ստացուած պատուական քան զքեզ համարել. եւ արդ, Տէր խմ Յիսուս, զմատակարարութիւնն՝ զոր ի քէն ընկալայ, կատարեցի. արժանի արա զես քում հանգստեանդ⁷⁷ զքո ողորմութիւնդ շնորհելով ինձ, որ է անխախտուս եւ անձառ վրկութիւն:

Աւ արդ ի գալս խնում առ քեզ՝ ընկրկեացի հուրն, վանեացի խաւարն, տկարացի վեհն, խամրացի հնոցն, շեջի դեհենն, ամաչեացին հրեշտակք չարին, երկիցեն դեւք, զբմբեցին իշխանք, ընկճեցին զաւրութիւնքն, աջակողմեանքն կայցին, ձախակողմեանքն մի մնացին, Ստոանայ զարհուրեացի, սրամտութիւն նորա տոչորեացի, մոլորութիւն նորա սուղեացի, տանջանարանք նորա պատկառեացին, յարձակումն նորա զգացի, մանկունք նորա չարչարեցին եւ ամենայն արմատ նորա տարակուսեացի: Աւ տուր ինձ զճանապարհս խմ որ ի քեզ՝ անբասիր եւ անբռնադատ վճարել, առնուլ զայն՝ զոր խոստացար այնոցիկ՝ որք սրբութեամբ կեցին եւ պարկեշտութեամբ սիրեցին զքեզ:

⁷⁷ Ա՛ « քումդ հանգստեան » . ուղղագոյն՝ « քում հանգստեանդ » , ինչպէս ունին այլք:

me; qui occulto animae meae morbo fraenum ini-
 eisti, eiusque opera manifesta domasti; qui oppres-
 sisti conturbatorem meum et expulisti; qui ad te illi-
 batas vias meas direxisti; qui tutam erga te perfecisti
 semitam meam; qui fidem meam in te indubiam
 fecisti; qui sanctam cognitionem tui destinasti mihi;
 qui qualemcumque operam merito dignam remun-
 neras; qui constituisti in animo meo nullam posses-
 sionem maioris pretii habere, quam te; nunc Domine
 mi Jesu, ministerium quod a te accepi, adimplevi, fac
 me dignum requie tua, misericordiam tuam, quae
 inseparabilis⁴⁹ ac ineffabilis salus est, gratificando
 mihi.

Me veniente igitur ad te recedat ignis, in fugam
 vertantur tenebrae, impotens sit barathrum, defer-
 vescat fornax, extingatur gehenna, confundantur
 angeli Mali (τοῦ πονηροῦ,) paveant daemones, torpe-
 scant principes, virtutes⁵⁰ succumbant; qui a dextris
 sunt stent, qui a sinistris, non permaneant. Terreatur
 Satanias, indignatio eius liquefiat, furor eius evane-
 scat, tormenta eius inhibeantur, eius impetus non
 valeat, pueri eius crucientur, totaque eius radix tri-
 buletur usque in finem. Da mihi, ut viae meae in te
 finem habeant inculpabiliter inviolabiliterque, id
 quod eis promisisti, qui sancte vixerunt et honeste te
 amaverunt, recipiens⁵¹.

⁴⁹ Arm. ἀνεψήφιστον = ἀφεν-
 ...τος, non effugienda.

⁵⁰ Arm. ἡμεῖς ἰσχυροὶ αἱ
 δυνάμεις. Similia apud Ign. ep. ad
 Ephes. XIII: «Labefactant vires
 (αἱ δυνάμεις) Satanae et solvitur ex-
 itium eius vestrae fidei concordia.»

⁵¹ S. Epiphanius adv. haer.

(c. Collyridianos) certe de hac prae-
 cipue oratione nostri Apostoli: «Ne-
 que Joannes adorandus est, licet
 oratione peculiari dormitionem suam
 (τὴν κοιμῆσιν αὐτοῦ) admirabilem
 ac singularem effecerit, vel id potius
 divino sit beneficio consecutus.»

VIII. Deinde obsignans totum⁵² se dixit: Tu esto mecum Domine mi Jesu Christe⁵³; et stravit se⁵⁴ in foveam⁵⁵ qua pallium suum extenderat⁵⁶, dixitque nobis: Pax vobiscum, fratres!⁵⁷

Nobis laetantibus simulque plangentibus⁵⁸ commendavit animam suam beatus Joannes⁵⁹ in manus Domini nostri Jesu Christi.⁶⁰

Jesu autem gloria et Christo honor et virtus in saecula saeculorum, amen.⁶¹

⁵² Voculam „totum“ habet unice Cod. Venetus, suffragante ei Sim. Metaphraste, ut in sequenti nota.

⁵³ Sim. Metaphr. integram servavit pericopen: *Εἶτα ὄλον ἑαυτὸν σφραγισάμενος, καὶ οὐ μετ' ἑμοῦ εἶης χύμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰρηκώς. . .*

⁵⁴ *Ἐπικατελήθη. Id.*

⁵⁵ *Τῷ βόθρῳ. Id.*

⁵⁶ *Κατῆκε τὸν τρίβωνα. Id.*

⁵⁷ *Εἰρήνη ὑμῖν ἀδελφοί, ἐπεὶ πῶν. Id.*

⁵⁸ Huic similis locus in Martyrio S. Ignatii: „Fratribus metu et gaudio repletis; gaudentibus quidem, quod congressu Theophori Deus ipsos esset dignatus, timentibus autem, quod talis vir ad mortem duceretur.“

⁵⁹ Vid. Annot. 1.

⁶⁰ Vid. Isid. Hispal. († 636) in Annot. armen. 11. Satis nota quae S. Gregorius I. Papa de tunica Sancti Joannis libr. III. lit., Indictione XI. ep. III. ad Joan. abbat.) scribit: „De tunica vero S. Joannis omnino grate suscepi, quia sollicitus fuisti mihi indicare. Sed studeat Di-

lectio tua mihi ipsam tunicam, aut quod melius est, eundem episcopum, qui eam habet, cum clericis suis et cum ipsa ad me transmittere, quatenus et benedictione tunicae perfruamur et de eodem episcopo vel clericis mercedem habere valeamus.“ Eam fuisse Joannis Apostoli, et positam in Basilica Constantiana miraculis coruscasse narrat in Vita S. Gregorii Joannes Diaconus, lib. III. c. 95.

⁶¹ Haec glorificatio in multis codd. deest, habetur tamen in codice, quo usa est editio textus veneta anno 1805. De genuinitate nulla suspicio, tum quia formula haec Armenis familiaris non sit, tum ideo quod consona reperiat nonnullis Joanneae Apocalypseos dictionibus, quamvis liber iste vix saec. X. Armeniis notus esse coepit. Loca autem Apocal. sunt: Cap. I. *Αὐτῷ (Ἰησοῦ Χριστῷ) ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας* (alii. add. *τῶν αἰώνων*), *ἀμήν*, et Cap. IV. 11. *Ἄξιός ἐστι λαβεῖν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ δύναμιν*, Conf. et V. 12. VII. 12.

Ը. Եւ ապա կնքեալ զամենայն⁷⁸ զինքն եւ ասացեալ՝
 Պառ ըր ընդ իս Տէր իմ Յիսուս Վրիստոս, կողմնեցաւ
 ի խորափախն ուր եւ զհանդերձն իւր սարածեաց, եւ
 ասացեալ ցմեզ. Խաղաղութիւն ընդ ձեզ, եղբարք իմ,
 եւ մինչդեռ մեք ուրախ էաք եւ լայաք, աւանդեաց
 զՏոգին ի ձեռս Տեառն:

Եւ Յիսուսի փառք եւ Վրիստոսի պատիւ եւ
 զաւրութիւն յախտեանս յախտենից. Ամէն⁷⁹:

⁷⁸ « Զամենայն » ըստը ունինք
 Ա. օրինակէն, հաստատուած ի Սի-
 մէնէն Կետափրատեայ օրուն քով
 գտնէ սա երկու տողը մեր բնագրին
 համեմատ պահուեր է. տես յա-
 տիներէն Ծանօթութեանց մէջ
 թիւ 53:

⁷⁹ Բոլոր աս փառատրութիւնը
 մինակ Ա. օրինակէն ունինք: Ա՛ւ.
 բեւայ հարագատ, չէ թէ յաւե-
 լուած հայ գրչի, վասն զի ասանկ
 ձեւ մը սովորական ալ չէ Հայոց,
 մանաւանդ թէ գուցէ անոր հա-
 մար ալ շատերէն զանց եղած է

ընդօրինակելու, անոր տեղ ոմանք
 գնելով իրենց սովորական («ա-
 ւանդեաց զՏ. ի ձեռս. Տ.
 մերզ Յիսուսի Վրիստոսի») սրտով
 քառ- յա-ի-ր-ե-ան-ս. ամէն ո: Աւելի
 եւս յայտմ կը հաստատուինք հա-
 մեմատելով սոյն ընդ Յայտնու-
 թեան Ա. 6՝ ուր կայ «Նմա (Յի-
 սուսի Վրիստոսի) փառք եւ կա-
 թողութիւն յախտեանս յախտե-
 նից, ամէն ո: աւելի ծիշգ՝ Պ. 11՝
 «Արժանի ես, Տէր Աստուած մեր,
 առնուլ քառ- յա-ի-ր-ե-ան-ս-
 ի-ն-ն»: Տես եւ Ե. 12. Ե. 12:

De hac Dormitione iam satis abunde locuti sumus armenice in Prolegomenis. Ex his eruere volumus aliquid, quod magis interest.

Plurimi sunt codices armenici, qui hoc opus continent, perve-
tusti enim Armenii magna in reputatione illud habebant, et publi-
cis Lectionariis et Ritualibus invèxerant, non tamen sine aliqui-
bus paraphrasibus. Attamen desumptum est illud originarie ex
Bibliis Armeniis, in quorum calce ut plurimum pure ac sincere con-
tinetur. Roma quoque exemplaria huius generis duo possidet,
quorum unum reperitur in Bibliotheca Vaticana, (Cod. I. Arm.)
alterum vero in Bibl. Casanatensi (Arm. g. III. 2. pag. 234).

Perlectis Notis praecedentibus palam fit, quod praesens docu-
mentum nihil aliud sit nisi versio ex idiomate graeco, orta procul
dubio non ante annum 406, (quo profecto characteres armenici
inventi sunt,) nec serius quam post annum 480 circiter, prout con-
stat ex peculiari lexicographia, syntaxi et lepore armenicae lin-
guae illius aevi, quae toto coelo distant a sequentium saeculo-
rum scriptis.

Quantum vero spectat ad textum graecum nunc deperditum,
iam in illis Prolegomenis conati sumus detegere huius scripti vesti-
gia, praesertim in Martyrio Divi Polycarpi ex II. saeculo, item in
Martyrio Pionii presbyteri ecclesiae Smyrnae ex III. saeculo. In
istis martyriis smyrnaeis scribendis nostrum monumentum ut proto-
typon prae oculis habitum esse facile concesserit, siquis tum in hoc
tum in illis observaverit peculiarem modum narrationis, ut ita
dicam, familiarem, quo candide locorum et rerum adiuncta inter-
dum minutissima designantur, et virorum sola nomina indicantur,
tamquam personarum longe lateque cognitarum, quamvis nunc
nobis plerumque ignotarum. Multo tamen clarius noster textus
designatur in loco illo Sancti Epiphanii († 403) ex IV. saeculo,
quem supra in Nota et pag. 17. retulimus. Et dum patres nostri
saeculi V. vertebant in Armenia puram nostram *Κοίμησην*, Leucius,
celebris apocryhorum scriptor, data opera textum graecum de-
pravabat, vide supra pag. 14; (ex Tomo V. Patrolog. Migne
col. 1249—1250.) Hic tamen integer perseverasse adhuc videtur
tum in Occidente, ut ex Isidori Hispalensis verbis constat, (vide
supra pag. 11,) tum in Oriente saltem usque ad tempora
Simeonis Metaphrastae, ut erui potest ex illa Vita Apostoli Joannis,
quae graece et latine extat in calce operum Oecumenii, in qua

plurima commata nostro textui verbotenus consona reperiuntur. (Confer supra Notam 51.) Caeterum nos firmam fiduciam habemus, quod tandem aliquando ex thecis alicuius bibliothecae in lucem prodibit aliqua antiqua versio latina. Qui casus rarus non est. Frequenter enim dissita Armenia manus suas extendit ad plagas Occidentis in testimonium textuum graecorum aut deperditorum aut depravatorum.

Interea textus noster quamvis indirecte, tamen satis praecise indicat non tantum locum eventus, nempe Ephesum, nam ibi tum Apostolus Joannes supremum diem obiit, tum Byrrhus ille vitam duxit, qui fuit diaconus ecclesiae dictae civitatis, sed etiam auctor, qualis vir sit, indicatur ac tempus, quo nostrum monumentum exaratum fuit. Consideratis enim verbis illis: „Nos vero nihil omnino intelligebamus“, item: „Dixitque nobis: Pax vobiscum, fratres! Nobis laetantibus simulque plangentibus“ etc., auctor huius scripti alius esse non posset, nisi unus ex illis, qui comitati sunt apostolum ad sepulchrum, forsan Onesimus Ephesi episcopus* aut idem Byrrhus, aut unus ex tribus illis, qui itineris Byrrhi comites erant ad salutandum Ignatium, nempe Crocus, Euplus et Fronton, (Ign. ep. ad Ephes. II.) aut tandem eorum comes nunc nobis ignotus, et ideo huius monumenti exaratio, prout refertur in nostro textu, non longe distat ab ipso hoc eventu mirabili.

Huic auctoris assertioni omnia mire congruunt signa intrinseca. Nullus certe iudex emunctioris naris, attente perlecto et expenso nostro textu, inveniet in eo aliquid aut Apostolo aut apostolico viro indignum, sed omnia perfecte et harmonice consonantia tam venerabili antiquitati, nempe verba, phrases, stylus, simplicitas, unctio, doctrinaeque puritas. Nihil contra chronologicam rationem, nulla facta minus credibilia. Quem praesertim non movent summi roboris commata de sacra Mensa et Sacrificio Eucharistico iuxta normam adhuc omnino apostolicam?

His extrinsecis intrinsecisque veritatis signis immixti non dubitamus temeritatis notam ab aliis nobis inurendam esse, si asserimus, praesenti opusculo inesse aliquas paginas genuinas et integras alicuius *Viri apostolici*.

* Certe non confundendus cum Onesimo Philemonis servo, qui Beroeae in Macedonia ab Apostolis episcopus constitutus, (Const. Apost. Lib. VII. c. 48.) Romae jam sub

Domitiano martyrio coronatus erat, prout exstat in Actis Martyrii sui, quibus iam Euthalius V. saeculo usus est.

Bucheinband von
JOSEF ERDMANN
BONN, Dottendorferstr. 144